

Père Joseph Wresinski

Uiterste armoede schaakmat!

Toespraak gehouden door Père Joseph Wresinski, oprichter van de beweging A.T.D.-Vierde Wereld, aan de Parijse Sorbonne op 1 juni 1983.

Inleiding:

De universiteit, tegenpool van de uiterste armoede

Hoofdstuk I:

De familie Mauroux of het leven aan de keerzijde....

Hoofdstuk II:

Het sub-proletarische gezin: een andere kennis, een andere logica.

Hoofdstuk III:

Denkwijzen die de armsten uitsluiten.

Hoofdstuk IV:

De universiteit aan de kant van de onderdrukkers?

Hoofdstuk V:

Een onvermijdelijke ontmoeting.

Hoofdstuk VI:

Wederkerigheid.

Inleiding:

De universiteit, tegenpool van de uiterste armoede.

De uiterste armoede schaakmat, dat is het thema voor deze enkele uren van gemeenschappelijk overleg. De uiterste armoede schaakmat, maar waarom dit thema? Is de Sorbonne de plaats waar zinvolle voorzieningen getroffen kunnen worden ter bestrijding van de diepste armoede? Is zij een plek waar die strijd gevoerd kan worden? Schijnbaar niet.

De universiteit en armoede zijn, in principe, twee werelden die elkaar niet kunnen ontmoeten. De universiteit is, op zichzelf, niet het instituut dat de uiterste armoede schaakmat zet, maar een bastion tegen diepste armoede. Aan de voet van haar muren moeten de golven van de plaag van armoede wel terugdeinzen. In alle opzichten is de universiteit het tegendeel van diepste armoede: veiligheid en gemoedsrust, de geest geheel en al afgewend van de dagelijkse onrust en spanningen van de mens, geheel gericht op de ontdekking van blijvende werkelijkheden, die boven het alledaagse uitgaan.

De universiteit is de haven van de geordende gedachte, staat lijnrecht tegenover de voortdurende improvisatie waaruit het bestaan in diepste armoede is opgebouwd.

De universiteit en de daar gevrijwaarde zekerheid van het weten en van het aanzien dat kennis verschaft, maken ambitieuze intellectuele bespiegelingen mogelijk. Geen mens die normaal bij zinnen is, waagt zich aan dergelijke bespiegelingen, zolang hij is blootgesteld aan het geweld van armoede, uithuiszetting, werkloosheid, honger en de uithuisplaatsing van zijn kinderen, zolang hij doelwit is van vernedering en angst hem telkens weer op de vlucht doet slaan; zolang hij afhankelijk is van veelal onvoorspelbare hulpverlening, van de liefdadigheid van overheid of particulieren.

De universiteit, dat is de mens die de natuurwetten beheerst, evenals de regels voor alle scheppingen van de mens. Uiterste armoede daarentegen is de mens, die door de natuur, de materie en zijn medemensen overheerst en onderdrukt wordt. Het is de mens die meester is noch over zijn lijf noch over zijn gedachten noch over zijn leven. De universitaire mens is de tegenpool van de mens in diepste armoede. De een vertegenwoordigt voor de ander een totaal andere wereld. Hoe kunnen ze elkaar ontmoeten?

De twee werelden kunnen inderdaad op geen enkele manier tot elkaar doordringen. De wereld die wordt beschreven door de universiteit kan niet doordringen in de wereld die onder de min of meer rechtstreekse bedreiging van misère verkeert. Deze duidelijk generaliserende stelling zal bij sommigen wellicht ontsteltenis en zelfs verontwaardiging wekken. Kunnen we daarmee de talloze universitaire studies en onderzoeken over de armoede negeren, de talrijke pogingen om de wegen te openen die van volksgroepen in diepe armoede of op zijn minst van meer algemene armoede naar academische milieus leiden?

Ik ontken ze niet. Evenmin ontken ik sommige pogingen om arme milieus te laten profiteren van bepaalde vruchten van het universitaire denken. Wat ik bedoel te zeggen is dat de toenadering van de een tot de ander over het algemeen individueel is en altijd beperkt in de tijd. Het zijn even zovele handen, harten, geesten van personen die naar de anderreiken. Het zijn geen openingen van het ene milieu naar het andere.

Toch is die opening noodzakelijk en zelfs onontbeerlijk. Want bij gebrek aan nabijheid en ontvankelijkheid voeren de mensen die de universitaire kennis bezitten of rechtstreeks profiteren van de weldaden die zij verspreidt, actie en zelfs strijd waarbij de armsten geen baat hebben. Ze voeren vaak strijd met het doel de onderdrukten te bevrijden. De geschiedenis leert ons steeds opnieuw: die strijd bevrijdt de bevolking aan de voet van de maatschappelijke ladder niet.

Deze bevolking werd niet bevrijd door de Franse Revolutie noch door de Commune. Ze is zelfs niet bevrijd noch gealfabetiseerd door de revolutie die intellectuelen, studenten en arbeiders verbond in de strijd om de macht in Nicaragua. Ze is zelfs nog niet bevrijd in Polen, Hongarije en Tsjecho-Slowakije. Uitsluiting van de armsten is ongetwijfeld niet gewild, maar ze is een historisch feit.

Deze eeuwenoude uitsluiting is de meest essentiële uitdaging van de revoluties van onze tijd. De Universiteit, en ik zou willen zeggen de mensheid, heeft bevrijdingsrevoluties leren leiden met en voor arme mensen, maar die niet té arm zijn om zich hun bevrijding te kunnen voorstellen en de daarvoor benodigde veranderingen aan te kunnen. Noch de Universiteit, noch de mensheid in het algemeen heeft geleerd een fundamentele verandering te bewerkstelligen ten gunste van volksdelen die als het ware in absolute armoede ondergedompeld zijn.

Studenten wordt tegenwoordig nogal eens verweten dat zij een belangenstrijd uitvechten zonder rekening te houden met meer algemene economische landsbelangen. Is dat verwijt helemaal terecht? Dat zou het zijn, als we de jongere generatie een historisch erfdeel hadden nagelaten van strijd voor de mens, een tastbare ervaring van politieke strijd voor de mens. Maar dat is niet zo. Op het gebied van strijd voor de mens kennen wij ideologische strijd, geen politieke strijd. Immers een politieke strijd voor de mens zou per definitie de armsten in ons land en de wereld moeten mobiliseren en zelfs bevoordelen. We hebben nog niet eens geleerd hoe wij dat zouden moeten doen en, logischerwijs, blijft intussen onze strijd begrensd, selectief, een belangenstrijd.

Van de meest revolutionaire revolutie (als ik mij zo mag uitdrukken), van de volledige verandering die de armsten aan het daglicht zou doen treden om ze in de voorste linies van de strijd te plaatsen, van die strijd kennen we noch de voorwaarden noch de strategie. Over het schaakmat zetten van de uiterste armoede moet de Universiteit zelf alles nog leren. En ze zal er niets over leren, als ze geen nieuwe openingen bedenkt.

Ik stelde zojuist dat de opening onvermijdelijk is. Ik zou zelfs verder durven gaan: de opening zou op zichzelf al het schaakmat van uiterste armoede betekenen. Dat is althans de stelling die wij kunnen ontleen aan de ervaringen en het langdurig gemeenschappelijk overleg van de teams van de Vierde Wereld Beweging in de armste gebieden overal in de wereld. Het is ook de stelling die ik aan mijn eigen jeugd en mijn leven in een milieu van diepste ontbering ontleen. Ik zou haar met u aan nader onderzoek willen onderwerpen.

Zeggen dat de Universiteit door zijn deuren te openen en buiten zijn muren te treden, de uiterste armoede schaakmat zet, betekent haar en de milieus die over de wetenschap beschikken, een buitengewone verantwoordelijkheid toekennen, een verantwoordelijkheid die de enkeling niet kan dragen, die alleen gezamenlijk kan worden aanvaard. Dat is de reden waarom ik u vandaag benader. Ik richt me tot deze zaal, symbool van een mogelijke opening omdat gezinnen van de Vierde Wereld en mensen uit meer bevoorrechte milieus hier vandaag zij aan zij zitten. Of u het wilt of niet, u bent allemaal vertegenwoordigers van specifieke gemeenschappen. In deze zaal bent u echter op dit ogenblik, het begin van een nieuwe gemeenschap, die tegelijk een strijdgroep is voor de mens en niet meer alleen voor bepaalde mensen. Het is tot die gemeenschap van gezinnen van de Vierde Wereld en vertegenwoordigers van milieus die de kennis bezitten, dat ik mij richt.

Graag wil ik daarbij eerst iets zeggen over de gezinnen van de Vierde Wereld: wat betekent het te leven aan de keerzijde van de kennis? Kan je, eenmaal daar aangeland, terugkeren op je schreden?

Vervolgens zou ik willen spreken over hen die het voorrecht van de kennis bezitten, over hen die hun plaats onder de zon hebben, aan de goede kant van het leven staan. Allereerst, in hoeverre hebben ze aan onze kennis tekort gedaan, menselijke werkelijkheden verkeerd voorgesteld, door hun miskennis van de ervaring en het denken van de armsten? Hebben ze misschien op die manier niet alleen de armsten maar heel de mensheid een slechte dienst bewezen? Hebben zij, door de vooruitgang van de wetenschap en hun eigen nieuwsgierigheid als enige leidraad te nemen, de mensheid een kostbaar goed ontvreemd?

Zeker, zij die het voorrecht van de kennis bezitten hebben er ook steeds naar gestreefd de omgekeerde weg te gaan. Niet alle dragers van de wetenschap hebben zich laten verleiden tot voor de armsten gevaarlijke stereotypen als "de wetenschap ten dienste van de mens" of "de wetenschap en de technologie ten dienste van de natie via de economische vooruitgang" te hanteren. Welke les kunnen we leren van hen die dergelijke misleidende simplificaties niet geaccepteerd hebben?

Ik kan hier vanavond slechts een zeer algemene vraagstelling voorleggen. Ik kan slechts trachten een paar gedachtegangen aan te geven. Wij zullen er toch tenminste enkele voorstellen aan kunnen ontleen voor wat concreet te ondernemen is. Daar gaat het bij deze ontmoeting toch om. Deze zou niet gerechtvaardigd zijn, als ze ons er niet toe bracht enkele concrete, duidelijk omschreven stappen te definiëren, waartoe wij hier en nu kunnen besluiten.

Hoofdstuk I

De familie Mauroux of het leven aan de keerzijde.

Wat betekent het te leven aan de tegenpool van de kennis? Dat is onze eerste vraag, maar hoe snijden we die aan? Ik wil u de meest directe, de eenvoudigste en meest onbevangen aanpak voorstellen, die van de man van actie op de werkvloer: ik stel u voor kennis te maken met een gezin in ernstige armoede. Ik wil u de levensgeschiedenis vertellen over een man en een vrouw, geboren aan de voet van de maatschappelijke ladder, over wat hun ouders hebben beleefd en hoe hun kinderen vandaag de dag nog leven.

Deze directe benadering van de veldwerker - misschien mag ik dat op voorhand al stellen- lijkt mij ook de best gefundeerde en meest aangewezen aanpak voor de wetenschapper. Wellicht een miskende aanpak, als het ware een gemiste kans: de gemiste ontmoeting tussen de Universiteit en de Vierde Wereld, een ontmoeting die door de afwezigheid van de Universiteit ook spaak liep voor alle milieus die op een of andere wijze profijt van haar trekken voor hun opleiding of omdat ze in haar hun referentiekader en richtsnoer vinden. Het gaat hier in feite om een ontmoeting die al onze universiteiten en heel onze samenleving zijn misgelopen.

Ik stel u voor het bestaan van een arm gezin onder de loep te nemen, zodat u beter zult kunnen beseffen wat zij, die dat niet gedaan hebben, daarbij hebben verloren; om u er rekenschap van te geven wat we nog meer dreigen te verliezen, doordat we zo'n gezin niet tegenkomen. Of we nu mannen en vrouwen van de werkvloer zijn, mensen van actie; of we nu academisch gevormd zijn, wetenschappers, studenten; of we nu gelovig zijn, of eenvoudigweg burgers van goede wil, we zullen zien dat voor ons allen die ontmoeting wezenlijk is en nu voor geen prijs meer gemist mag worden.

Ik ga u in het kort iets vertellen over de familie MAUROUX. Mevrouw Mauroux is parisienne. Niet iedereen is op dezelfde manier Parijzenaar. Gabrielle Mauroux werd in 1926 geboren als Gabrielle LEDANOIS in het 15e arrondissement in een van de straten rond de Porte de Sèvres, waar honderden doodarme kinderrijke gezinnen zich als het ware aan de stad vastklampten.

In feite komt Gabrielle ter wereld als een kind van de "Faubourgs" zoals de meer bevoorrechte parijsenaars van haar tijd deze stadsdelen noemden. Haar gezin behoort bij het volk van de Faubourgs, een volk van de buitenwijken, waarvan de allerarmsten deel uitmaken: die nog niet werkelijk "gezetten", gedeeltelijk nog rondtrekkende, totaal verarmde bevolking die in geïmproviseerde behuizing in de zogenaamde "Zone" leeft.

Het Parijs van toen heeft zich, evenmin als het Parijs van nu, moeite gegeven die Parijzenaren goed te leren kennen. Een bevolking van nut in de ogen van sommigen, gevaarlijk volgens anderen, al naar gelang de partij die men ten tijde van revolutie koos. Een bevolking van nut omdat zij het stadsvuil op kwam halen of de was doen voor de stedelingen maar ook gevaarlijk om doorheen te moeten voor hen die na het vallen van de avond van buiten huiswaarts keerden. Wie heeft zich er werkelijk om bekommerd haar beter te leren kennen behalve Dufourny de Villiers en enkele van zijn geestverwanten, begaan met de Vierde Orde die wij vandaag Vierde Wereld noemen?

Uit dit mysterieus vertakte volk dat voor de meesten een raadsel en zelfs een fabel bleef, en dat van zijn kant de samenleving daar boven slechts van onderen kende, is Gabrielle Ledanois geboren. Ze komt ter wereld niet ver van de woning waar haar moeder, Agnès Poncin, werd geboren. Deze laatste zal ons over zichzelf zeggen: "Ik ben een dochter van de Zone, ik ben er op mijn zevende terecht gekomen."

Agnès Poncin, geboren in 1898 in het 15e arrondissement, had als vader een voerman, die iedere morgen bij het krieken van de dag voor rekening van een baas naar de Hallen ging om er afval van de markt op te halen. Hij bracht het vuil de stad uit in een tweewielige kar, getrokken door een paard, waarnaast hij de weg naar de vuilnisbelt te voet aflegde want hij kon niet op het afval gaan zitten zonder het risico er af te vallen of het dier van uitputting in elkaar te zien zakken. Van de grootouders Ledanois weten we niet veel meer. Evenals veel burens bewoonden ze met hun vermoedelijk talrijk kroost een woonwagen, en leefden van wat we tegenwoordig "scharrelen" zouden noemen, maar wat in die tijd een georganiseerd systeem van leven was, waarmee opeenvolgende generaties armsten in Frankrijk zich vastklampten aan het bestaan. Want heel verstedelijkt Frankrijk heeft die vorm van overleven gekend, geheel op de wil tot overleven van de bevolking van bepaalde buitenwijken en de "Zone" gebaseerd.

Agnès Poncin, meisje van de Zone, zal weldra op haar beurt echtgenote en moeder in de Zone worden. Als jong meisje, al met holle wangen en een mager maar taai lijf, neemt ze de zoon van een buurman, Michel Ledanois tot man, krachtig van bouw, van karakter en taalgebruik. Over haar eerste huwelijksjaren zegt Agnès: "We woonden eerst in de Zone, bij de Porte de Versailles. We hadden een barak. Toen waren er veel barakken. Ze waren van hout, met een geteerd dak, en konden uit elkaar gehaald worden. Water moesten we buiten halen bij de pomp. We hadden geen elektriciteit, alleen petroleum". Waar leefde het jonge gezin Ledanois van? "Ik liep de hele dag met mijn man langs de straat te leuren. mijn kinderen moesten voor zichzelf zorgen. De oudsten, mijn jongens, maakten voor het naar school gaan eten klaar voor de kleintjes".

Een nieuw gegeven in de Zone: terwijl de ouders, die nooit naar school waren geweest, leurden langs de straat, gaan de oudste kinderen, drie jongens, naar school. Niet om er lang op te blijven, niet om er veel te leren. Maar de vader, die afval sorteert, wil dat zijn eerste zoons slagen in het leven. Deze ambitie zal hij nog een tijdlang blijven koesteren, wanneer het gezin naar het 15e arrondissement van Parijs verhuist, waar de moeder, Agnès, was geboren.

Voddenrapen zal de broodwinning van het gezin blijven, in een buurt waar hele stegen en straatjes ervan leven. Maar als de oudste drie van school komen plaatst de vader ze als leerjongens, één bij een banketbakker, een ander bij een timmerman.

Met betrekking tot het schoolgaan en een beroep voor zijn kinderen krijgt de ambitie van de vader met de jaren en onder invloed van nieuwe geboortes, steeds meer deuken. We moeten het zo zien, dat de samenleving aan de mensen in de Zone en de buitenwijken een ambitie heeft doorgegeven zonder hun de middelen te bieden die ambitie waar te maken. Want in het gezin Ledanois komen 13 kinderen ter wereld, geen ongewoon verschijnsel in een buurt waar kinderrijke gezinnen opeengepakt zitten. En naarmate het aantal te voeden monden groeit, wijkt het droombeeld van een verbetering in de levenssituatie. De dochter, Gabrielle Ledanois, die de echtgenote van Daniel Mauroux zal worden, zal ons over haar kinderjaren vertellen: "Met 12 jaar ben ik in de confectie gaan werken. Mijn vader hield geen rekening met onze leeftijd. We moesten direct aan het werk(...)Ik wilde kapster worden, maar mijn vader wou dat niet. Dat is normaal. Ik was de vierde. De eerste drie hebben kunnen profiteren maar voor nummer vier was dat teveel gevraagd."

Door een wrede speling van het lot ziet Michel Ledanois niet alleen zijn hoop vervliegen. Hij wordt van lieverlede gedwongen een geheel tegenovergesteld standpunt in te nemen. Hij gaat zich keren tegen de verwachtingen, die een op het gebied van schoolonderwijs steeds vooruitstrevender samenleving hem heeft voorgespiegeld. Hij kan zijn kinderen noch de tijd, noch de geestelijke rust bieden, die nodig zijn om op school te leren. Diep teleurgesteld en heimelijk gefrustreerd zal hij het tegenovergestelde doen: vrouw en kinderen afsnauwen. Hij komt er soms toe zijn vrouw te slaan wanneer ze zwanger is. En om diezelfde echtgenote dan weer te beschermen, dwingt hij de kinderen op zeer jonge leeftijd emmers water van de pomp naar huis te torsen, de boodschappen te doen of voor het aanbreken van de dag op te staan om te morgensterren.

Na Gabrielle zullen nog negen broers en zusters geboren worden om op dezelfde wijze op te groeien. Drie of vier van hen schijnen heel jong te zijn gestorven. "De laatste", zegt Gabrielle, "heb ik zelf in een doos klaar gemaakt voor de begrafenis. Hij was nog maar net geboren. Ik was twaalf jaar." Met twaalf jaar had Gabrielle zelf al niet veel weerstand. Ze heeft hersenvliesontsteking gehad, en wat ze zelf als stuipen zal betitelen, en ongetwijfeld ook engelse ziekte, naar de huidige staat van haar benen te oordelen. Toch ging ze naar de fabriek, "de confectie in", zoals ze zegt. Met naaien bedierf ze haar ogen: "daar heb ik mijn gezichtsvermogen verloren. Ik had een bril nodig, maar daar had ik niet veel mee op en ik heb hem nooit laten vervangen."

Toen ik zelf Gabrielle Mauroux, geboren Ledanois, leerde kennen, was haar gezichtsvermogen al sterk verminderd en het feit dat ze geen bril bij de hand had, verschafte haar het voorwendsel niet te hoeven lezen in tegenwoordigheid van vreemden.

Al gauw hield ze het voor ons niet meer verborgen dat ze de woorden alleen bij benadering en fonetisch kon schrijven. Ze zegt ons bij wijze van excuus: "Ik ben niet veel op school geweest maar ik kon me redden." Met rekenen zal zij dat een heel leven lang min of meer doen. Moeder van een gezin, in constant geldgebrek, biechtte zij me op: "Van prijzen snap ik niks".

Ondertussen moest ze toch helpen de onderhoudskosten van het gezin te dekken gedurende de dertiger jaren en onder de bezetting in de oorlogsjaren. Na twee jaar in de confectie, vinden we Gabrielle terug in een ander bedrijf: deksels draaien op schoensmeerdoosjes. Daarna komt ze bij haar moeder in een wasserij, traditioneel werkterrein voor vrouwen uit het subproletariaat tot in de zestiger jaren.

Maar Gabrielle is dan 16 jaar en het doet haar veel verdriet zich al oud te zien, aan het werk als haar moeder tussen andere vrouwen van haar moeders leeftijd. Staan blijven op benen die zijn aangetast door eczeem, blijven werken ondanks een pleuritis, dat is op haar jonge leeftijd te veel. Gabrielle waagt zich in de prostitutie of wat daarvoor kan doorgaan in het leven van een jonge vrouw die geen andere mogelijkheid heeft te ontkomen aan een gezinsleven en een arbeidsbestaan die voor haar zwakke gezondheid te slopend zijn.

Later zal ze staande houden dat ze door haar vader het huis uitgestuurd is, omdat ze haar moeder altijd wilde verdedigen tegen zijn uitbarstingen van woede. De waarheid is dat haar vader haar verbod thuis te komen toen hij haar escapades ontdekte. Een vreselijke tijd, die jaren die verliepen onder de Duitse bezetting. "Ik sliep waar ik maar kon", zegt ze, " 's nachts kwam de politie me halen en bracht me naar het bureau. Om me te wassen ging ik naar het ziekenhuis, daar nam ik een douche...."

Nu eens op straat, dan weer op het politiebureau, in het ziekenhuis of "bij de zusters". Het is tenslotte op straat dat Gabrielle Ledanois Daniel MAUROUX ontmoet. De oorlog loopt ten einde. Zij is 19 jaar, hij al 35. "Hij was lief voor mij", zegt ze, "ik had geen thuis, hij heeft me een dak gegeven."

Maar wat deed hij daar, die man uit de provincie van 35 jaar, in de straten van Parijs? Hij weet het niet precies, ook weet hij niet precies wat zijn vader deed in het departement Seine Maritime ten tijde van zijn geboorte in 1910. "Mijn vader groef gaten voor de spoorwegen of misschien was het voor het gas." Hoe dan ook, hij heeft die vader nauwelijks gekend, want die moest in 1914 als soldaat naar het front en bleef op het slagveld. Zijn moeder verdween en stierf kort daarop bij de geboorte van een dochtertje dat ook niet lang leefde.

Voor Daniel schijnt zijn hele familie op hetzelfde moment te zijn gestorven. Zo vertelt hij zijn geschiedenis soms, want met het verlies van zijn ouders verloor hij ook een of twee broers uit het oog. Toen ze wezen en van de overheid afhankelijk werden, zijn de kinderen gescheiden. Daniel werd opgevangen door een grootmoeder op het platteland.

Deze zeer arme vrouw, die nauwelijks in staat was een van haar kleinzoons op te vangen, stuurde hem wel naar de dorpschool, maar ook vaak naar boerderijen in de omgeving. Vanaf zijn tiende jaar werkt hij hard op het land en in de stal, kinderarbeid waaraan hij een scoliose overhoudt.

Intelligent, liefhebber van lezen, haalt hij toch zijn eindexamen lagere school, tot vreugde van de dorpsonderwijzer die hem een goede toekomst voorspelt. Een toekomst die nooit werkelijkheid zal worden, want Daniel wordt kort daarop wegens het overlijden van zijn grootmoeder, geheel afhankelijk van de overheid. En de overheid, een ware stiefmoeder voor arme kinderen in die tijd, plaatste Daniel op een kostschool, niet als leerling maar als bediende, een knechtje dat de gangen veegt en de binnenplaats, in plaats van in de klas te zitten naast kinderen van zijn leeftijd. Hij werkte ook in de tuin, maar "'s avonds", zei hij, "nam ik de tijd om te lezen."

Maar waarom blijven lezen, terwijl je weet dat je leven hoe dan ook zal bestaan uit het verrichten van zware lichamelijke arbeid? Op zijn vijftiende breekt Daniel met de kostschool en tegelijkertijd met de overheidsvoogdij. Hij monstert aan op een vissersboot en keert de student die hij droomde te worden, voorgoed de rug toe. Op de schuit, deels zeil, deels stoom, wordt hij geen scheepsjongen. Hij gaat het ruim in, een kleine hulpstoker die brandwonden oploopt aan benen en voeten; hij draagt daar nu nog enorme littekens van. Dat zijn overigens niet de enige gevolgen die van die jaren resten. De kolen zijn zwaar, de afwijking aan zijn wervelkolom wordt erger en hij krijgt er een heupafwijking bij. Hij zou een korset moeten dragen, maar doet dat niet. Hij begint last te krijgen van zijn maag.

Gedurende de bezettingsjaren blijft hij aan wal en scharrelt wat, zoals hij zegt, in het ketelmakersvak, op boerderijen en als houthakker. Na de oorlog probeert hij weer aan te monsteren. "Maar", vertelt hij ons, "er waren teveel zeelui en geen schepen (...) In beginsel nam men alleen jongeren en ik was aan het eind van de oorlog 35 jaar, ik was oud." Al oud dus, gaat hij naar Parijs, begint als ongeschoold fabrieksarbeider en komt te wonen op een gemeubileerde kamer. Na het werk loopt hij in zijn eentje langs de straat. Op een avond ontmoet hij Gabrielle Ledanois. Hij zal haar niet meer verlaten.

Daniel en Gabrielle zullen niet direct trouwen. In hun ogen zal het huwelijk trouwens een steeds onzekerder onderneming zijn. Daniel, arbeider met een zwakke gezondheid, raakt zijn baan kwijt. Een eerste kind wordt in 1946 geboren en sterft negen maanden later. Nog een zoontje dient zich aan in 1948 om ook binnen het eerste levensjaar te sterven. In 1949 wordt vervolgens een dochtertje geboren dat onmiddellijk onder voogdij wordt geplaatst.

Ondertussen is het paar van de kamer gezet en zwerft het van krot naar krot. Daniel Mauroux zoekt vergeefs een vaste baan die hij aankan. Nu eens hier dan weer daar vindt hij kortdurend werk als graver of sloper. Naar het voorbeeld van zijn schoonfamilie gaat hij ijzer en voden rapen in de vuilnisemmers langs de straten en op de stadsvuilnisbelt van het 15e arrondissement.

Na de geboorte van het vierde kind, het eerste dat in leven en onder hun hoede zal blijven, trouwen de Mauroux voor de burgerlijke stand. "Je trouwt voor de kinderen", zegt Gabrielle. Maar ongetwijfeld is ze ook om haar man getrouwd. Haar leven lang zal ze blijven vertellen: "Het is moeilijk, het was moeilijk. Maar ik was blij hem te hebben gevonden, hij is goed voor mij geweest".

Al was Daniel dan goed voor zijn jonge vrouw, hij is er niet in geslaagd haarzelf, het gezin, de steeds talrijker kinderen op een lijn te brengen met de Franse bevolking die zich in die naoorlogse jaren voortvarend op weg begaf naar het consumptietijdperk. Sinds zijn jonge jaren dorstend naar opleiding wordt zijn verdriet niet alleen ervan verstoken te blijven. Het leven gaat hem als het ware de keerzijde van moderne kennis verschaffen, een kennis die van hem een mindere maakt in plaats van hem te doen groeien in de ogen van de samenleving rondom. In een wereld waar het beroepsleven zich weldra gaat richten op deskundigheid en specialisatie, is hij een "manusje van alles" hulpstoker, houthakker, boerenknecht, straatveger, sloper, "ik kan alles", zegt hij. Maar hij kent alleen taken die geen toekomst meer hebben en die zijn lijf hoe dan ook niet meer aan kan. In een maatschappij die af gaat op consumptie en verspilling, rest hem niets dan vodden rapen. In een land dat begint te denken over gezinsplanning, leert hij omgaan met het onvoorspelbare van een niet tevoren gepland kindertal. Hij weet immers nooit van tevoren of een kind wel in leven of onder de hoede van de ouders zal blijven.

Binnen het kader van een economie waarin de informele arbeidsmarkt inkrimpt, waarin de beroepssituaties voortaan nauw zijn omschreven en dat ook moeten zijn om voor de sociale voorzieningen in aanmerking te komen, kent Daniel Mauroux slechts moeilijk te definiëren werkzaamheden, die geen deel meer uitmaken van een scherp omschreven beroepsrepertoire en die ook niet lang genoeg duren om recht te geven op enige sociale voorziening. Wat het verplichte gratis onderwijs betreft, waarvan hij noch zijn vrouw hebben geprofiteerd, komt hij er langzamerhand achter dat het evenmin iets bijdraagt aan slecht gehuisveste, ondervoede kinderen die opgroeien bij ouders die de wereld alleen van haar keerzijde leren kennen.

Hoofdstuk II

Het sub-proletarische gezin: een andere kennis, een andere logica.

In het gezin MAUROUX zal alle kennis over het eigentijdse bestaan, alle goed geordende, voor deelname aan de samenleving onmisbare kennis, ook om een andere reden ontoegankelijk worden.

De Mauroux vertegenwoordigen, zoals we hebben kunnen merken, geen geval apart. Ze maken deel uit van een bevolkingslaag, de armste in Frankrijk. En de vijftiger jaren zijn werkelijk verschrikkelijk voor de armsten in dit land. Het woningbestand verkeert in erbarmelijke toestand; terwijl andere gezinnen vaak slecht behuisd zijn, hebben de armste gezinnen in het geheel geen dak boven hun hoofd. Veel mannen zijn in het Vreemdelingenlegioen gegaan, vanouds een toevluchtsoord voor Fransen in armoede. Bij hun terugkeer uit Indo-China of Algerije is hun lichaamskracht door koorts, invaliditeit of alcohol aangetast. Van hen die in Frankrijk waren gebleven, waren velen daarvoor al voor dwangarbeid naar Duitsland afgevoerd. Dat zou ook het lot zijn geweest van Daniel Mauroux als hij niet was ondergedoken op een boerderij en later in de bossen in Seine Maritime. De armsten, die toch al minder weerstand hadden, hebben meer dan de andere arbeiders geleden van hun deportatie, van het geforceerde arbeidsritme en de ondervoeding. In Frankrijk resulteert deze samenloop van ongelukkige omstandigheden in een chronisch gebrek aan werkgelegenheid, terwijl de overige Fransen juist een tijdperk van nieuwe productiviteit tegemoet gaan.

Maar wie kent deze geschiedenis van de allerarmsten? Waar zijn de historici en de faculteiten die zich voor haar interesseren? Gisteren waren ze er niet, vandaag zijn ze er evenmin. Als het anders was, zou de Vierde Wereld beweging dan de noodzaak hebben gevoeld zich tot de geschiedschrijver te maken van de armsten in onze tijd?

Toch had het Franse sub-proletariaat ons in de loop van de recente geschiedenis als het ware voor een laatste ontmoeting uitgenodigd. Een laatste mogelijkheid om samen te komen, voordat het land zich voorgoed van hen zou afwenden. Dat gebeurde in 1954 en de oproep bereikte ons bij monde van Abbé Pierre. Wat we toen zagen aan de poorten van Parijs was nog maar het topje van de ijsberg. En van de toestand van het sub-proletariaat ontdekten we slechts het ontbreken van huisvesting.

Emotie, goede wil, edelmoedigheid, daaraan heeft het in die tijd beslist niet ontbroken. Het zoeken naar een serieus begrip bleef wel achterwege. Het land was bij de ontmoeting present maar de universiteiten waren er niet bij om de werkelijkheid van uiterste armoede te belichten.

De Universiteit, de grote afwezige bij deze werkelijkheid, verzonk van toen af voor lange tijd in een niet-weten dat onjuiste kennis met zich meebracht en onjuiste verklaringen die uitliepen op steeds meer onjuiste kennis, ook over de samenleving waarin uiterste armoede gebed ligt.

Het werd de tijd van de sociologen die noch de voorbije geschiedenis, noch de tegenwoordige werkelijkheid van de uitsluiting van de armsten onderzochten, niet verder kijkend dan de arbeiderswereld die weliswaar werd uitgebuit maar niet uitgesloten. Het was de tijd waarin alleen Jean Labbens het begrip van een Vierde Wereld verkondigde en de vertegenwoordiging van een groeiende beweging van eenvoudige burgers op universitair niveau voor zijn rekening nam.

Trouwens, tegen het einde van de vijftiger jaren keerden de traditioneel geheel verarmden van de buitenwijken en de Zone terug naar vanwaar zij gekomen waren. Wij vinden het gezin Mauroux terug in het kamp van Noisy-le-Grand nadat ze in een kelder, later in een tent hebben verbleven. "Het is de Zone", zucht Gabrielle Mauroux, de verhalen van haar moeder in haar kindertijd indachtig. "Het is hier de Zone van vroeger, ik herken het zo goed, dat raad je nooit", zei grootmoeder Ledanois ons, toen ze uit haar bouwvallig onderkomen in Malakoff haar dochter kwam opzoeken. Maar terwijl de Zone van vroeger weer gestalte krijgt in de sloppenwijken en wijken met noodwoningen, is de omringende wereld volkomen veranderd. Een vuilniskar rijden, lopen op in niet bij elkaar passend schoeisel, gekleed in een te lange en met de jaren groen uitgeslagen regenjas, niet geletterd zijn en geen acht slaan op de schoolprestaties van de kinderen, dat alles kan niet meer. De geschiedenis van de arbeidersklassen werd in de 19e eeuw gespleten, een nieuw ontstane arbeidersklasse maakte zich los van het sub-proletariaat. In de vijftiger jaren van de 20e eeuw nam de Franse natie als het ware voorgoed afscheid van de ernstigste vormen van armoede, ze maakte zich er zozeer van los, dat ze haar niet meer herkende.

Moeder Ledanois was vertrouwd geweest met wand- en hoofdluis, met hoge kindersterfte, met tuberculose en engelse ziekte. Zij, haar familie en burens werden er door in verlegenheid gebracht maar schaamden zich er niet per se voor. In het kamp van Noisy en in de noodwoningwijken zetten die plagen zich voort. De slachtoffers ervan worden echter voortaan veeleer als schuldigen aangemerkt, aangezien andere Fransen zich er immers van hadden weten te bevrijden. Uit die situatie is een tot op zekere hoogte verborgen maar hardnekkige strijd ontstaan tussen een samenleving die denkt te weten wat goed is voor de armen en een sub-proletariaat dat dit ook weet, maar anders.

In Frankrijk, maar ook in heel West-Europa, staan heden ten dage twee soorten kennis vijandig tegenover elkaar omdat ze elkaar niet wederzijds kunnen verrijken en tot elkaar doordringen: aan de ene kant de kennis van de Vierde Wereld en aan de andere kant de kennis van een maatschappij begiftigd met scholen, universiteiten, technologie, zekerheden en toekomstkansen. Hoe vertaalt zich die strijd in het leven van de Mauroux?

Het gezin behoort bij de eersten die gehoor geven aan de oproep van Abb, Pierre. Daar het tot de allerarmsten onder de daklozen behoort vindt het niet de weg naar een noodwoningwijk. De Mauroux zullen meer dan 10 jaar verblijven in een van 252 "iglo's", halvemaanvormige hutten in het kamp voor daklozen van Noisy-le-Grand.

De twee ouders en drie kinderen betrekken de 42 vierkante meter aangestampte aarde die het onderkomen behelst. Er worden nog 6 kinderen geboren, van wie er 4 in leven blijven. De komst van ieder kind schijnt een reden te meer om het gezin geen gezondere woning toe te wijzen.

Wat bleef de Mauroux anders over dan zich te vestigen in dat kamp aan het eind van de wereld? Toch hebben zij standvastig geweigerd zich zodoende gewonnen te geven. Tien jaar lang weigeren zij juist zich duurzaam te vestigen en de enkele vierkante meters tuin die hun zijn toegekend te gaan onderhouden. Zij gaven de nederlaag niet toe, terwijl zij toch ook niet deden wat nodig was geweest om die nederlaag te niet te doen. In de ogen van de maatschappelijk werkers deden ze letterlijk alles verkeerd. Zij onderhielden de tuin niet zoals dat zo arme gezinnen gepast zou hebben; ze gingen voorbij aan alle administratieve voorschriften; ze stuurden de kinderen niet geregeld naar school zoals dat goede ouders betaamt. Ze deden alles verkeerd en behielden daarbij twee wezenlijke zaken, waaraan de samenleving rondom klaarblijkelijk veel minder belang hechtte: de persoonlijke waardigheid en de eenheid van het gezin.

Allereerst de waardigheid en juist het daaraan zo grote waarde hechten gaat voor vele jaren het beetje samenspraak tussen het gezin en de samenleving ondermijnen. Gabrielle Mauroux die eraan gewend is te overleven dankzij de minieme maar steeds aanwezige onderlinge hulp die tot ontwikkeling kwam temidden van de bevolking van de "Faubourgs" en de "Zone", zij die gewend was onderdak te vinden dank zij burens die de adressen van krotten, onbewoonde erven, gemeubileerde kamers waar je terecht kunt, doorgaven... Gabrielle Mauroux ziet zich ineens onderworpen aan liefdadigheid door hulp van buiten waar ze helemaal niets mee kan. Te arm om te weigeren, onttrekt ze zich er toch voortdurend aan, de nadruk leggend op haar eervolle afkomst: "mijn zus", laat ze overal horen, "mijn zus is rijk. Mijn zus en zwager verdienen veel geld; ze zitten in de handel. Al mijn broers en zusters wonen in Parijs en zijn in goede doen. Maar we zijn gebrouilleerd met elkaar. Ik zoek ze niet meer op. Alleen mijn moeder steunt me nog een beetje. Ze had pas nog kerstpakketten voor ons maar omdat ze groot zijn, kan ik ze niet meenemen."

Verzint Gabrielle haar levensloop? Schept ze een façade? Misschien een beetje maar veel belangrijker is dat ze ons haar geschiedenis, de geschiedenis van de armsten van Parijs vertelt zoals die door haar gezien en beleefd wordt. Gezien vanuit die nieuwe armenwijk die het kamp in Noisy in feite is, zijn haar broers en zusters inderdaad keurig gehuisvest in de stad. De meesten bewonen sterk verouderde appartementen zonder enig comfort, maar het zijn wel "echte huizen" zoals de in de barakken gehuisveste gezinnen in het kamp van Noisy-le-Grand zullen zeggen. Het is ook waar dat een paar broers in de handel zijn, want ze "schuimen de markten af". Een van hen, voormalige leerling-banketbakker, is nooit banketbakker geworden maar hij trekt in een caravan van markt naar markt en verkoopt goedkoop snoepgoed. Mevrouw Ledanois bewoont een echt krot in Malakoff, maar het is waar dat zij pakjes maakt voor haar dochter. Het gaat om kleren en andere door een van haar zoons, die voddenraper is, gevonden dingen.

Alles bij elkaar spreekt Gabriëlle Mauroux de waarheid. Ze maakt ons deelgenoot van een oorspronkelijke kijk, een onuitgesproken kennis omtrent de het leven van zeer arme gezinnen, die al verscheidene generaties lang aan de poorten van Parijs gevestigd zijn. Vandaag de dag zijn die gezinnen meer verspreid, vormen ze een uitgebreidere, langer gerekte gordel van armoede, die een grootschaliger Parijs omspannt. In de zestiger jaren woonden de broers en zusters Mauroux nog huisvesting in de omgeving van de Porte de Vanves en de Porte de Versailles en de bouwvallige behuizing van grootmoeder in Malakoff bleef een echt toevluchtsoord voor haar dochter. Gabriëlle leende van de omgeving busgeld om haar kinderen naar Parijs te sturen als het in de barak in Noisy niet langer ging.

Wie zal echter luisteren naar de les in geschiedenis zowel als in waardigheid die deze huismoeder, dochter van de Zone, ons permanent geeft? De sociale diensten "zijn daar niet voor", zoals een maatschappelijk werkster van de regionale overheid ons zal doen begrijpen. "Als haar ouders in goede doen zijn, waarom blijft ze dan hulp vragen aan de gemeente?" In feite vraagt mevrouw Mauroux minder steun en toont ze zich onafhankelijker dan veel van haar burens die uit de provincie komen. Die hebben ook hun gevoel voor waardigheid, maar zij zijn meer gewend aan de hulpverlenende instanties dan de gezinnen uit de armoedegordel rond Parijs.

Gedurende de vijftiger en zestiger jaren zijn mevrouw Mauroux, haar burens, en het hele kamp in Noisy-le-Grand een permanente geschiedenisles. Zij leven en uiten zich voortdurend in het kader van hun geschiedenis. De hen omringende samenleving ziet en antwoordt hen in termen van "maatschappelijk werk". En een hoogleraar van het "Institut Catholique" in Parijs zal na een sociologisch onderzoek de algemene opinie bevestigen dat het hier om "sociale kneusjes" gaat. Wij zouden hier te doen hebben met een toevallig samenraapsel van mannen en vrouwen die zwak van geest zijn. Moet men in het Frankrijk van de zestiger jaren immers niet zwakzinnig, geestesziek of karaktergestoord zijn om in dergelijke ellende te leven?

Opmerkelijk is, dat geen enkele universitaire onderzoeker uit die tijd, voorzien van lange vragenlijsten en blocnotes, zal opmerken dat mevrouw Mauroux slecht is in schrijven, dat veel van haar burens ongeletterd zijn. De veronderstelling dat een heel Frans volksdeel analfabeet zou kunnen zijn, is niet bij hen opgekomen en geen wetenschapper levert de sociale diensten een verklaring voor het feit dat vele ouders zelfs niet van tijd tot tijd een woordje aan hun uit huis geplaatste kinderen schrijven.

Daniel Mauroux zelf kent het ongemeen lage ontwikkelingspeil van de gezinnen in het kamp en van zijn eigen vrouw. Hij kan dat feit zelfs heel goed verklaren vanuit de levensgeschiedenis van deze gezinnen. Niemand vraagt hem echter zijn kennis te delen; niemand vermoedt zelfs dat hier iets is dat het weten waard is.

Men had er toch een vermoeden van kunnen hebben als men had gelet op de manier waarop deze vader, door de jaren heen, zijn waardigheid en waarde steeds weer bevestigde. Want bij gebrek aan werk, aan gezondheid en lichamelijke kracht, gaat deze man zijn waardigheid geheel en al stoelen op zijn schoolopleiding en zijn boekenkennis. Hoffelijk en gevoelig als hij is, zal hij zijn burens niet beschamen door met zijn diploma van de lagere school te koop te lopen. Maar het voddenrapersvak heeft hem in staat gesteld de hand te leggen op grote hoeveelheden oude kranten, volledige jaargangen van de "Revue des deux Mondes", geschiedkundige en geografische beroepslectuur. Hij stapelt het allemaal op in zijn nauwelijks gemeubileerde barak, langs de muren, onder de bedden... Meestal werkloos, bijna altijd ziek, zonder dat de medische instanties dat vaststellen, blijft hij dagen aaneen op bed liggen, een tijdschrift in de hand en hij leest.

"Voor papa zijn kranten iets heiligs", zullen zijn kinderen zeggen en hijzelf voegt daaraan toe: "Ik lees alles wat van nut kan zijn". Van nut. Waarvoor? Waartoe dient het lezen van het blad "Historia" als je werkloos handarbeider bent, vader van een groot gezin zonder onderdak? Het gaat de sociale diensten boven de pet: wie is die man, die zichzelf voor een intellectueel houdt, werkloos, bedlegerig, terwijl zijn kinderen niets hebben om hun maag te vullen? Die man is Daniel Mauroux die zich een mens in goede doen noemt, omdat hij een mens van kennis is, ontwikkeld ondanks zijn armoede. "Wanneer ik iets niet weet, zoek ik het op in het woordenboek, zoals dat hoort," zegt hij niet zonder trots.

"Zoals dat hoort.." met andere woorden, "ik weet te leven, ik weet mezelf te scholen..." En nooit zal Daniel Mauroux accepteren dat "Historia" en de "Revue des deux Mondes", uitsluitend lectuur zijn voor de gezeten burgerij. Hij kent de huizen van de intellectuelen via hun kelders en zolders doordat hij er de tien jaar oude tijdschriften ophaalt en hij verkondigt op zijn manier de verspilling van de kennis, de oneerlijke verdeling ervan. Hij verkondigt het recht van een Mauroux, voormalige boerenknecht, voormalig hulpstoker in het ruim van een Bretonse vissersschuit, op onderwijs. Hij verkondigt dat de waardigheid van de mens berust op diens kennis en dat iedere mens in staat is kennis te verwerven.

Zoals mevrouw Mauroux een voortdurende geschiedenisles is, zo is het leven van de heer Mauroux een voortdurende verklaring van de Rechten van de Mens, die helaas niet gecodeerd noch ooit begrepen is door de maatschappelijk werkers en de menswetenschappers die bij hem langs komen. Als zij de man zien liggen in zijn met tijdschriften volgepropte barak, stellen zij slechts vast dat hij oud papier ophaalt en geen goede huisvader is. Dat klopt volgens de normen van de omringende maatschappij. Want Daniel Mauroux kan zijn vele lezen niet vruchtbaar maken voor de zijnen. Hij heeft geen enkele mogelijkheid de ingewonnen informatie te sorteren en in onderling verband te brengen. Die informatie zit hem door haar veelheid in de weg in plaats van zijn verstand en zijn bestaan te verhelderen. Hij slaat in zijn geheugen een feitenmateriaal op zonder lijn, zonder samenhang, en hij kan er geen gebruik van maken. Behalve om indruk te maken op zijn omgeving. "Onder degenen die de Bastille bestormden was er een die Mauroux heette, hij zou dus een van mijn voorouders kunnen zijn."

Jammer genoeg zijn zijn burens niet onder de indruk. Ze kennen hem te goed. "Hij is niet slimmer dan een ander", stellen zij vast. Dat is waar en Daniel weet het en voelt zich vernederd. Met al dat lezen heeft hij niet echt geleerd kunnen worden. Geleidelijk aan bijt hij zich vast. "Ik voor mij weet heel wat. Mijn vrouw en de burens zijn stommelingen." Met het klimmen der jaren uit hij zich steeds minachtender. In dat opzicht wijkt hij overigens niet af van de mannen en vrouwen in zijn omgeving. Niets weten, niets onder de knie hebben, ervaren dat je niet intelligent bent en, zelfs, zich steeds voor imbeciel laten verslijten, is de blijvende vernedering die een hele bevolkingslaag wordt aangedaan. "Je bent niet intelligent", "Hij is een stommeling", zijn echte beledigingen die je kan horen in de noodwoningwijken en waarmee de tegenstanders elkaar echt kwaad willen doen. Om zich ertegen te verdedigen en om niet te hoeven leven in een voortdurende intellectuele onzekerheid, sluiten sommigen zich trouwens op in een beperkt aantal stellingen die ze voortdurend herhalen.

Zo verduistert de intelligentie in de loop der jaren nog meer. Daniel Mauroux voelt zich bij het lezen van "Historia" op meer dan een manier bestolen. Want hij beschikt immers over de geschiedkundige informatie, zonder dat al zijn lectuur het hem mogelijk maakt daarvan een werkelijke kennis op te bouwen, die hij op de één of andere manier zou kunnen doen gelden. Hij kent het leven van een arm weeskind op het platteland van Seine-Maritime tussen de twee wereldoorlogen. Hij heeft een bewonderingswaardige kennis van de gemeubileerde kamers in Parijs tussen 1945 en 1956. Hij kent het leven van de bewoners en hoe deze elke zevende nacht de straat op moesten, omdat de eigenaren weigerden voor een volle week te verhuren. Dat is een ongewone kennis, net als die van zijn vrouw over de nazaten van de Zone, maar ze blijft ongeordend braak liggen. Ze blijft vooral zonder erkenning en daarin ligt misschien de meest wrede ontvreemding: mensen uit het sub-proletariaat worden zodoende van zichzelf vervreemd, hun levenservaring, hun unieke wetenschap geminacht en van nul en gener waarde geacht.

Van deze algemene onderwaardering stamt ook de overtuiging dat de armsten geen gezinnen kunnen stichten. Zij zouden slechte maar vooral ook onwetende en domme ouders zijn. Toch is het feit, dat het gezin Mauroux nog steeds stand houdt en dat de kinderen er nog steeds zijn, uitsluitend aan de ouders te danken. "De kinderen, daar gaat het om", zegt Gabrielle. De sociale diensten zeggen hetzelfde, maar ze verstaan er niet het zelfde onder. "Je trouwt om de kinderen", zegt mevrouw Mauroux in 1953. Haar eerste in leven gebleven kind is haar, nauwelijks op de wereld, afgenomen onder het voorwendsel dat er geen sprake was van een wettelijk huwelijk. Dat zal haar niet nog eens gebeuren: "Je zet geen kinderen op de wereld om ze in de steek te laten, maar om ze bij je te houden. Ook als je in misère en dat alles hebt geleefd, is dat nog geen reden om ze in de steek te laten. Bij mijn dochter Marie in 1949 dacht ik aan geen kwaad, ik heb niet goed opgelet, ik dacht dat ze naar het ziekenhuis in Denfert Rochereau ging. Nu weet ik dat ze me mijn dochter hebben afgepikt."

Om haar gezin voortaan bij elkaar te houden, zal ze zich teweer stellen, alles proberen, alles doorstaan. Hoewel ze hartpatiënte is zal ze elke nieuwgeborene trots ontvangen.

Nauwelijks hersteld van een pleuritis doet ze alweer de was voor de burens om wat geld achter de hand te hebben. De benen bedekt met eczeem, later oedeem, haast ze zich naar de bus met de sleep kinderen aan haar rokken, naar haar moeder vluchtend wanneer er inspectie van de sociale dienst dreigt. Die dreigt telkens als haar man zijn baan verliest, bij elke aanvraag van een uitkering en dat gebeurt met de jaren steeds vaker. De inspecties dreigen ook vaker, naar mate de kinderen opgroeien en er vooral 's winters veel schoolverzuim is.

"Mevrouw", zegt de maatschappelijk werkster, "u zou er beter aan doen in ieder geval de kleinsten uit huis te plaatsen, die zouden dan tenminste goed te eten krijgen en naar school gaan. Maar ja, als u ze nu maar weer naar school stuurt, krijgt u volgende maand steun." Voor mevrouw Mauroux is dit niet logisch geredeneerd. "Hoe wilt u dat mijn kind naar school gaat met een lege maag? Ik moet eerst steun hebben. Gerard heeft trouwens geen schoenen meer. Hij kan toch niet zonder schoenen naar school?"

Wie van die twee vrouwen die met elkaar praten zonder elkaar te begrijpen, heeft eigenlijk gelijk? Allebei blijven ze bij hun standpunt. En als er geen steun komt, de kinderbijslag wegens niet gerechtvaardigde werkloosheid van de vader niet wordt uitbetaald, de ramen van de iglo met karton en kranten dichtgestopt, de deur van binnen op slot zit en de laatste schaal macaroni aan de kinderen is gegeven, blijft iedereen in bed. Het schooljaar 1964/1965 wordt bijzonder somber: de kinderen zullen haast niet naar school gaan. Bij wijze van straf zal de kinderbijslag dan maandenlang worden stopgezet. De kinderen worden mager, de ouders zijn nog maar schaduwen.

Wij hoeven er wellicht niet aan te herinneren dat de perioden van werkloosheid waarvoor Daniel Mauroux vaak niet de vereiste bescheiden kan overleggen steeds vaker voorkomen. Toch probeert ook hij van alles. Omwille van de kinderen verdraagt hij eindeloos veel smaad en hoon. Met een ernstige maagaandoening, en angstwekkend mager geworden, neemt hij een baan als sjouwer of als lader van vrachtwagens waarbij hij radiatoren moet inladen. Het is nooit voor lange tijd, en omdat hij altijd emplooi zoekt bij kleine bazen, staat hij vaak niet ingeschreven voor de sociale verzekering. Hij zegt dan ook zelf: "werkloosheidsuitkeringen, zet die maar uit je hoofd."

Merkwaardig genoeg, hoe minder de staat uitkeert, hoe meer ze neust in het reilen en zeilen van een kinderrijk gezin. Overheidsdiensten stellen voortdurend dikke, verpletterende dossiers samen, raadplegen ze en sturen ze elkaar toe. Hadden zij zich die niet kunnen besparen door het gezin eenvoudigweg een pensioen toe te kennen, sinds het arbeidsbureau hem immers heeft ingedeeld bij de "niet plaatsbare" werkzoekenden met als opgegeven redenen: "leeftijd, zijn magere verschijning, de aard van de gewenste baan en zijn woonsituatie". De Staat denkt er niet aan. Zij is zuinig op haar uitkeringen, maar beknipt nooit op administratieve dossiers. Daniel Mauroux beklagt zich zelden over de aanhoudende inspecties, de vele berispingen en de onheuse bejegeningen die hij steeds weer moet incasseren. Hij zwijgt en als hij de vernedering niet langer kan verdragen, trekt hij zich terug in het halfduister van zijn iglo, op zijn bed zonder dekens en verdiept hij zich in de Revue de deux Mondes.

Op een avond blijft hij lange tijd in mijn kantoor. "Ikzelf zou het niet nemen", zucht hij, "maar wat wilt u, het gaat om mijn vrouw en kinderen.

Het is ook omwille van hen dat hij die nota bene had willen studeren al om 5 uur 's ochtends met een oude kinderwagen op stap gaat. Teruggekeerd sorteert hij met zijn oudste zoon de opgehaalde vodden. "Er kan iets bij zitten, dat ze kunnen aantrekken; het is gebruikt maar het houdt ze in ieder geval warm." In het ziekenhuis van Monfermeil stelt de verpleging deze noodkleding niet op prijs. De verpleegster zegt tegen een van ons die de jongste zoon Mauroux daarheen begeleidt: "Die kinderen van het kamp krijgen onverschillig wat aan. Wat belet ze om die kinderen uit huis te doen plaatsen?" Terugkijkend zijn wij zelf geneigd de vraag anders te stellen: "Welke bedenksels, welke weerstanden, welke listen hebben de Mauroux en zovele anderen moeten opbrengen, om te ontsnappen aan de systematische pogingen om hun gezinnen te vernietigen?"

Want, de Mauroux laten het duidelijk zien, het ging en het gaat er nog steeds om deze in schandelijke armoede verkerende gezinnen op te breken omdat hun logica immers de spot schijnt te drijven met onze eigen redeneringen, al ons beter weten ten spijt! De overheidsdiensten en de medische autoriteiten maken hen kapot door de kinderen weg te halen of door het afbreken van zwangerschappen. De politici verstikken hen met hun zwijgen, omdat zij niet in het beeld van hun partijstrijd passen. De universiteiten, de sociale en economische wetenschappers, ontkennen een eigen historische identiteit, die zij niet hadden doorzien in hun talloze sociologische analyses, waarin met deze bevolking nooit rekening is gehouden. Allen die op een of andere wijze in het bezit zijn van kennis, overstelpen hen met hun alwetendheid, verwachten van hen geen enkele tegenprestatie, aangezien wat de armsten weten immers geen enkele waarde heeft.

In dat alles is dit ontbreken van wederkerigheid het ergst. Het is voor de gezinnen van de Vierde Wereld veel vernietigender als volkomen minderwaardig te worden beschouwd, zelfs als het erom gaat het eigen bestaan te kennen en te analyseren, dan ondervoeding of ziekte.

Hoofdstuk III

Denkwijzen die de armsten uitsluiten.

We zijn nog niet klaar met het leven van het gezin Mauroux, met het bestaan van het milieu waartoe zij behoren. Maar op dit punt van hun levensgeschiedenis aangekomen zou ik even willen stilstaan bij de vraag hoe de Mauroux, hoe de gezinnen van de Vierde Wereld, hoe méér dan twee miljoen Fransen in die toestand van machteloosheid hebben kunnen blijven, waarin de mens geen andere zorg meer kan hebben dan zichzelf en zijn gezin te verdedigen tegen de vernietigende aanvallen van de hele samenleving.

Hoe hebben zij zo volkomen machteloos kunnen blijven, geketend aan de voet van de maatschappelijke ladder, terwijl anderen, die toch ook arm waren, zich aan de sporten konden vastklampen, ze bestijgen en zodoende erkende partners in het hedendaagse economische en politieke leven worden? U zult wellicht zeggen dat ons kapitalistische produktiesysteem hen uitsloot of hen stiekem achter de hand hield, als een reserve aan werkkrachten, ten dienste van de werkgevers in geval van staking of revolutie. Dat is een vergissing, op zijn minst wat betreft het idee van een reserve aan werkkracht.

Alleen hij die de lichamen van de mensen uit het sub-proletariaat nooit heeft gezien, vaak uitgemergeld, door ziektes bedreigd en gekromd door de reumatiek, alleen hij die nooit hun nu eens afwezige dan weer argwanende of <anhopige blik heeft gekruist, kan zich wijs maken in die mannen en vrouwen een reserveleger te zien als een koopje voor het kapitalisme. Dit heeft doeltreffender wapens in de strijd te werpen.

Wel is het sub-proletariaat in onze tijd - dit tot zijn eigen ongeluk - een reserve bevolking die door elke dictatuur misbruikt kan worden, altijd klaar om zich te laten rekruteren voor de zaak van een sterke man: of die nu Hitler of Fidel Castro heet, doet weinig ter zake. Voor hem wiens persoonlijke inspanningen altijd vergeefs blijven en die zich zijn hele leven omringd ziet door burens die even machteloos zijn als hij, betekenen bevrijding en de belofte van geluk noodzakelijkerwijs een kans die alleen maar door een sterke man geboden kan worden. Gemonsterd worden voor een goede zaak die geluk in het vooruitzicht stelt, zich scharen onder de bevelen van een man die macht belichaamt, betekent een onverhoopte kans.

We kunnen de mensen uit het subproletariaat dan ook net zo goed terugvinden in de rangen van de fascistten als in het tegenovergestelde kamp. Zulke veelal min of meer zwakke, nooit langdurige bondgenootschappen hebben wij in een verder terugliggend verleden ook al gekend. In tijden waarin adel of burgerij een totaal verarmde boerenbevolking voor hun zaak ronselden, bijvoorbeeld. Die situaties vertellen ons waartoe uiterste armoede kan leiden, niet waar ze vandaan komt.

Hoe dan ook, om terug te keren naar onze tijd: zijn de zuiver economische structuren toereikend om de tolerantie te verklaren waarvan onze maatschappij blijk geeft ten opzichte van het bestaan van extreme armoede, die als een spookbeeld blijft verwijlen aan de zelfkant van onze moderne stedelijke en landelijke gemeenschappen? Wij zijn toch niet blind? Velen van ons kennen de erbarmelijke aanblik van de gezinnen die de achterbuurten en steegjes bewonen. Wij zijn ook geen generatie met een hart van steen, zoals sommigen willen doen geloven. Ons denken over de rechten van de mens, onze gevoelens over wat ieder mens toekomt, zijn weldegelijk vooruitgegaan.

De economische structuren kunnen natuurlijk wel tot op zekere hoogte het onrecht verklaren. Ze verklaren echter vandaag de dag niet langer hoe dat onrecht door alle politieke partijen en door alle belangengroepen op dezelfde manier kan worden doodgezwegen. Wat hebben we dan voor bril op, welke ideeën kleuren onze blik, dat we ongevoelig blijven voor de zo diepe armoede naast onze deur? Welk misverstand, welke foutieve denkwijze is oorzaak van een zo onverklaarbare situatie? De Sorbonne, zetel van denken, is de uitgelezen plaats om deze vraag uit te diepen.

Als wij naar mogelijke denkfouten zoeken, dan is er één die ons al onmiddellijk voor de geest komt, namelijk de ontstellende gedachte dat "de mensheid altijd haar deel aan uitschot heeft voortgebracht". Deze gedachte schijnt in alle eeuwen van onze beschaving opgang te hebben gemaakt, op wonderlijke wijze samengaand met de visie van de mens als kind van God, drager van onvervreembare rechten, subject van verklaringen van mensenrechten. Het idee dat de mensen toch niet gelijk zijn en zelfs tot uitschot kunnen worden, massaal steeds weer op de allerarmsten toegepast, heeft hen ongetwijfeld door de eeuwen heen in een staat van uiterste ongelijkheid gehouden.

Wij kunnen trouwens met recht veronderstellen dat het idee van een "menselijk afval" ten grondslag ligt aan alle opvattingen dat uiterste armoede toe te schrijven is aan de zwakheid van karakter of geest van de slachtoffers.

Beweren: "Het is hun schuld niet; ze zijn immers dom". Beweren: "Die huismoeder heeft haar kans niet gekregen, haar man is een zwakkeling en hij werkt niet", betekent opnieuw onderstrepen dat armoede een soort van pech is, die mensen raakt omdat ze voor het ongeluk zijn geboren, mislukkelingen, op de een of andere wijze als "misbaksel" uitgevallen. Aan die zienswijze wordt door de eeuwen heen op allerhande manieren gestalte gegeven.

Ze gaf de Kerk gedurende de Middeleeuwen de maatregel in die daarin bestond een priester of bisschop te belasten met het jaarlijks sermoen voor de allerarmsten die zelfs niet in aanmerking kwamen voor inschrijving in het armenregister of voor opname in het armenhospitaal. Later ligt dezelfde opvatting van de armsten als mindere mensen ten grondslag aan het instellen van "armenhuizen", "spinhuisen" en allerlei andere vormen van vrijheidsberoving, bedacht in de loop van de 17e, 18e en 19e eeuw. In de moderne geschiedenis vinden wij haar terug in de "woonscholen" en andere doorgangscentra met een zgn. opvoedend karakter in Nederland, West Duitsland en Frankrijk. De gedachte is altijd dezelfde: de armsten onder de armen moet je bepreken, opvoeden en met vaste hand op de goede weg zetten.

Om ieder misverstand te voorkomen moeten wij hieraan wellicht nog toevoegen dat het begrip van de "slechte arme" niet noodzakelijkerwijze samenvalt met het idee van de mens die door God gestraft is. Gezinnen van de Vierde Wereld leren ons dat begrip niet zonder meer aan een bepaalde godsdienst toe te schrijven. Het christelijk en het joodse geloof, maar ook het boeddhisme kennen het begrip van de op de proef gestelde mens, waarschijnlijk tot berouw en reiniging geroepen maar steeds deel van Gods plan en in zijn beproeving geheiligd. De behandeling die de armste gezinnen wordt aangedaan, de beschuldigingen die de armsten door alle tijden naar het hoofd geslingerd zijn, schijnen op een heel andere gedachtegang te berusten. Zij schijnen voort te komen uit een veel minder verheven gevoel van ergernis en verontwaardiging.

Uiterste armoede is per definitie die levensstaat die het gelaat van haar slachtoffers zozeer vertekent dat zij voor hun medemensen onherkenbaar worden. In tegenstelling tot de relatieve zuiver materiele ontbering die tot een zekere soberheid van leven en een zeer gedisciplineerd bestaan dwingt, doet uiterste armoede alle pogingen tot maat houden en sober leven teniet. Ten overstaan van mateloze ontbering, onderdrukking en vernedering is de mens onvermijdelijk gedwongen tot mateloos verweer, mateloos althans in de ogen van de wereld.

De heer Mauroux, midden op de dag in bed, het maandblad "Sélection" lezend terwijl zijn jongste wegens gebrek aan schoenen niet naar school kan, is in de ogen van de maatschappelijk werkster excentriek. Alles lijkt excentriek, de buurman die juist achterstallige kinderbijslag heeft ontvangen en naar de supermarkt is gegaan om biefstuk, aardbeien - terwijl het er niet het seizoen voor is - en een kwaliteitswijn te kopen. Het hele gezin "haalt de schade in", zoals zijn vrouw zegt. Kan je anders doen dan de schade inhalen, de schade vergoeden van drie maanden honger, drie maanden in huis vast zitten omdat je zonder een cent op zak maar beter binnen kunt blijven? Je moet toch ook kunnen bekomen van de vernedering van het je bureu om hulp moeten vragen. "Daar maken ze de kinderbijslag weer op aan tractaties voor de bureu" zullen velen vast en zeker zeggen.

Dat alles staat lijnrecht tegenover een zinnig, duidelijk gerechtvaardigd gedrag en een "verdienstelijke" manier van leven. Als de kinderen dan ook nog pikken, de jongeren joyrijden zonder rijbewijs, de ouders zich door de drank hebben laten strikken, zal het vonnis onontkoombaar zijn: "Die mensen zijn onverdraaglijk, onverbeterlijk, met hen is niets te beginnen." Die houding heeft niets te maken met het idee van een mens van berouw en die respect verdient omdat hij door God is geraakt. Hier gaat het om de burger die zich tot rechter van zijn medeburgers uitroept, om de man die zich de rol van God toeigent.

Maar ook een andere beperking van ons denken beïnvloedt onze kijk op het leven van de armsten door de tijden heen. Vloeit zij wellicht voort uit hetzelfde misverstand? Zij bestaat erin de geschiedenis te bestuderen en de samenhang te analyseren uitsluitend in termen van machtsverhoudingen, en het lot van de volkomen machtelozen buiten beschouwing te laten. Karl Marx plaatste zich wat dat betreft in een lange rij van filosofen en historici. Ook nam hij meer in het algemeen een eeuwenoude visie op de mens voor zijn rekening, al heeft hij deze wel verdiept.

Is het wezenlijke kenmerk van de westerse geschiedschrijving niet lange tijd weinig meer geweest dan het verhalen en analyseren van de machten die in de loop der tijden op elkander botsten? Is het niet zo dat de geschiedenis van arme plattelandsbevolkingen, die van de boerenstand in Frankrijk, Duitsland, Nederland of Ierland ons allereerst zijn verteld vanuit het gezichtspunt van het geweld, van de strijd, van de onderdrukkingen en de opstanden? Waren haar eerste aanknopingspunten trouwens altijd al niet de grote beproevingen veroorzaakt door het geweld van mens of natuur?

Of de historici het daar nu bij hebben gelaten of dat zij het beeld nog hebben verfijnd en verdiept, de allerarmsten komen altijd pas in zicht wanneer zo'n golf van geweld hen voor korte tijd in beeld brengt en in de geschiedenis van de niet armen doet binnendringen. Waar komen zij vandaan, waar gaan ze heen, wat wordt er van hen wanneer zij opnieuw in de geschiedenis onderduiken? Merkwaardig genoeg lijken de armsten geen eigen geschiedenis te hebben. Zij duiken slechts op in de geschiedenis van de rest van de mensheid wanneer hun toestand op de een of andere wijze geweld doet en op haar beurt gewelddadige tegenmaatregelen oproept. Voor de rest heerst stilte over hen en de gezinnen Mauroux en Ledanois zijn een voorbeeld van dat historisch stilzwijgen.

Misschien hebben wij gezichten die de naam Mauroux droegen heel even onder ogen gehad op een barricade gedurende de Commune. Wanneer zij die de straatgevechten toen hebben overleefd in hun wijken terugkeren, rept onze geschiedschrijving met geen woord meer over hen. Zij verdwijnen achter de noemers waaronder de mensen van eenvoudige komaf door de meer gegoeden worden gevat: "Het volk van Parijs", "de armen van Parijs", "de bewoners van de volksbuurten", "de werkende massa". Evenzoveel benamingen die het resultaat zijn van foutieve generaliseringen en iedere poging ontmoedigen het silhouet van de allerarmsten van gisteren te ontwaren en - wie weet - de armsten van vandaag daardoor wat beter te leren begrijpen.

Karl Marx, we zeiden het zoëven, deed het beter in die zin, dat hij ons waarschuwde voor het komende doodzwijgen. Hij beschreef ons nauwgezet, met een voor zijn tijd grote mate van verfijning, een bont gekleurde bevolking die zich in zijn tijd reeds aan de overzijde van de arbeidersbevolking als het ware aan de voet van de maatschappelijk ladder ophield. Hij doet een duidelijke poging die bevolking aan de overzijde van de aan het economisch gebeuren deelnemende arbeiders in kaart te brengen. Door dat te doen stelt hij ons in staat voor onszelf na te gaan in hoeverre zijn theorieën uitsluiting die niets meer met de uitbuiting door het productieproces van doen heeft, buiten beschouwing laten. Hij levert ons het instrument dat ons de mogelijkheid biedt kritiek op hem uit te oefenen of, liever nog, hij duidt ons zelf de mens aan die in zijn theorie geen plaats zal vinden en daarmee getuige wordt van haar ontoereikendheid, misschien zelfs van haar fundamentele onvolwaardigheid. Karl Marx is zeker niet de weg gevolgd van Vincentius a Paulo die de armsten tot onze meesters uitroept. Hij laat onze echter wel een misschien wat verwarde maar niettemin betekenisvolle beschrijving na van een bevolking die tegelijk zwerft en stagneert op de rand van de ontluikende industriële samenleving; aan de rand van die bevolkingsgroep staat de thuisloze, de dakloze, de "wegwerpmens".

Wij blijven de mensheid vandaag zoals gisteren een "natuurlijk uitschot" toedichten en wij blijven de politieke en sociale geschiedenis van de mensen op een of andere manier lezen in termen van machtsverhoudingen en strijd waaraan de meest verschopten nooit hebben deelgenomen.

Hoe zouden de Mauroux, de Ledanois, hoe zouden de mensen uit het subproletariaat zich door dit dubbele misverstand en deze dubbele uitsluiting, de weg naar onze geschiedenis, naar ons politieke leven, naar onze democratische instellingen hebben kunnen banen? Geboren uit een tot "afval" bestempelde bevolking, worden ze niet geacht over enige nuttige kennis te beschikken. Daar zij dus geen enkele kennis in ruil te bieden hebben, ons niets te leren hebben en over geen ander machtsmiddel beschikken, staat geen enkele deur voor hen open, die toegang zou verschaffen tot onze belangensfeer, tot de strijd die wij daar voeren, tot onze toekomstplannen.

Hoofdstuk IV

Staat de Universiteit aan de kant van de onderdrukkers?

Wellicht ten overvloede wil ik nog eens onderstrepen hoezeer ik mij ervan bewust ben dat ik niet de gebruikelijke wegen bewandel, niet de geijkte methodes benut bij mijn benadering van diepste armoede. Anderen zijn beter in staat dan ik de ingewikkelde aspecten van het economische leven te verklaren, die gezinnen van de Vierde Wereld buiten ons produktiesysteem houden. Anderen kunnen de mechanismen van de inkomensverdeling verklaren, die gezinnen van de Vierde Wereld uitsluiten van consumptie en besparing. Die benaderingen zijn uiteraard even noodzakelijk voor een beter begrip, evenals nog vele andere benaderingen die de sociale en politieke wetenschappen te bieden hebben.

Uiterste armoede is immers een alomvattende kwaal, een vicieuze cirkel die zowel het leven van de slachtoffers als dat van alle andere burgers, leden van één en dezelfde samenleving raakt. Een vicieuze cirkel die armoede teweegbrengt en doet duren, een soort van kettingreactie die alle particuliere en collectieve levensbereiken omvat.

Aangezien het hier kennelijk om een kettingreactie gaat, die van de ene generatie op de andere overspringt, kunnen wij moeilijk pretenderen vandaag de vinger te leggen op één oorspronkelijke oorzaak. Wat zou dat trouwens voor zin hebben? De oorsprong van diepste armoede ligt ver achter ons in de geschiedenis. Wij kunnen de klok niet terugzetten om die eerste oorzaak weg te nemen. In plaats van de vinger te willen leggen op ver in het verleden liggende oorzaken, doen wij er daarom wellicht beter aan te trachten te begrijpen wat de feitelijke toedracht over een bepaald tijdperk van onze geschiedenis is. Daaraan kunnen wij tot op zekere hoogte allemaal meewerken, wat ook onze specifieke functie en competenties mogen zijn. Ik zou zelfs willen zeggen dat iedere burger moet trachten zich dit stuk van onze geschiedenis eigen te maken en dat alle benaderingen daarvoor nuttig zijn.

Wat mijzelf betreft, heb ik ervoor gekozen de huidige feitelijke situatie van uiterste armoede te vatten vanuit bepaalde zienswijzen die bij ons zijn ingeburgerd en die ertoe bijdragen de armste gezinnen in hun levensstaat gevangen te houden. Dat uitgangspunt leek mij geschikt voor het onderhoud dat wij vanavond in dit universitaire kader willen hebben. Mijn keuze heeft echter ook een diepere reden. Ons verdiepen in bepaalde denkwijzen waaraan wij voor wat armoede betreft vasthouden helpt ons ook het onrecht te belichten waaronder zovele gezinnen lijden: het onrecht als onwetend en niet tot leren in staat te worden gezien.

Dat mensen als minderwaardig en van geen belang worden beschouwd is misschien wel het ernstigste onrecht, en dat maakt het u, gezinnen van de Vierde Wereld, onmogelijk uw zelfrespect te bewaren en in onderling respect met elkaar te leven. Juist daarvoor zijn we hier vanavond bijeen: u, ik en onze vrienden van overal, om dit onrecht aan de kaak te stellen en om ons voor te nemen het elk op eigen wijze te bestrijden.

Voor u, gezinnen blijven de deuren van deze zaal en van de gehele Universiteit over het algemeen gesloten. En voorbij deze deuren blijven ook de deuren van hele domeinen in het leven die de universiteit als het ware bestiert, gesloten. De ingang tot het leven zelf van uw medeburgers blijft u daardoor ontzegd.

De Universiteit, de plek bij uitstek waar kennis wordt ontwikkeld en gedeeld, heeft inderdaad haar uitstraling overal waar zich onderdelen van kennis bevinden, tot binnen de muren van het basisonderwijs, tot binnen de levens van de arbeiders die aan het moderne economische leven deelnemen. En overal waar ook maar een deeltje universitaire kennis zijn plaats heeft, worden de kennis en het woord van de Vierde Wereld geweerd. Overal overheersen het universitaire denken en de universitaire logica, ook al is de uitstraling van de Universiteit niet op alle levensgebieden noch ook voor alle volkslagen even verwarmend en verhelderend. Zelfs een klein kind op de kleuterschool ondervindt reeds haar weerschijn. U, gezinnen, hebt echter de grootste moeite om ook maar de geringste weerschijn op het pad van uw kinderen te doen vallen.

Alle weldoende neerslag van de universiteit blijft ver van u vandaan. Kan zij méér voor u doen, deed zij het beter in het verleden? Het is altijd nuttig het verleden te ondervragen, om te weten tot hoever we vandaag en morgen zullen kunnen komen. Is de Universiteit in andere tijden een vriendin van de armen geweest? Alleen gespecialiseerde historici die zich in de geschiedenis van de Universiteit hebben verdiept, zouden ons wellicht kunnen antwoorden. De beweging ATD-Vierde Wereld, die met de gezinnen probeert de geschiedenis van armoede te schrijven, kan hoogstens de juiste vragen stellen. Zij kan misschien vooral iets zeggen over de moeilijkheden die een Universiteit te overwinnen heeft wanneer zij naar de armsten op zoek wil gaan. Over die moeilijkheden zou ik een paar korte opmerkingen willen maken. Laten wij de Universiteit eens even door de ogen van de armsten bezien. Hoe zou zij hun vriendin kunnen worden?

Zij zou mannen en vrouwen van de Vierde Wereld als studenten en eventueel zelfs als docenten kunnen nemen. Zij zou ook op eigen kracht zinvolle kennis over uiterste armoede, uitsluiting en hun slachtoffers kunnen ontwikkelen. Zij zou er tenslotte voor kunnen zorgen dat haar kennis, haar ontdekkingen de armsten van haar tijd ten goede komen. Drie mogelijke wegen: maar hebben zij die onze universiteiten besturen ze kunnen bewandelen?

Armen als studenten aan de Sorbonne. Daarna streefde Robert de Sorbon. Waren de "arme studenten" waarvan in de 13e eeuw sprake was echter werkelijk arm? Zonen uit gezinnen in armoede? Zij waren zeer waarschijnlijk studenten zonder geld op zak maar ze waren merendeels niet van arme komaf. De Universiteit zelf en een deel van haar studenten zaten zonder geld omdat de adel die gespecialiseerd was in de wapenen en de families wier fortuin in de handel lag, niet de gewoonte hadden, hun kinderen die wilden studeren zonder geestelijke te worden, rijk te begiftigen. De rijken noch de koningen plachten faculteiten te begiftigen die kennis verspreidden buiten de Kerk om. Zelfs de kerkelijke onderwijsinstellingen waren niet rijk en het gehele lekenonderwijs was betrekkelijk arm.

De 13e eeuw was wat dat betreft tot op zekere hoogte een tijd van moed, waarin mensen van goede komaf, jongeren gegrepen door de wetenschap, hun maatschappij een nieuw type mens en zelfs een nieuwe klasse mensen opdrong: de intellectuelen, de geschoolden, de geleerden, niet langer een uitzondering maar een maatschappelijke klasse. Sommigen van hen kwamen uit de provincie en velen uit andere landen. Zelfs een oppervlakkige blik op wat toen de werkelijk arme boerenstand was doet ons vermoeden dat zij daar niet bij hoorden. Welk kind van arme boeren, dagloners of boerenknechts kon in die tijd de ambitie van een intellectuele loopbaan koesteren of zelfs maar op het idee daarvan komen? Zij konden dat zoveel te minder aangezien zij om te gaan studeren een verre reis zouden moeten ondernemen. Hoe zouden arme plattelanders het idee van zo'n reis onder ogen hebben kunnen zien? Zij kenden, voor wat reizen betreft, slechts het zoeken naar werk of de vlucht voor honger, ziekte of verwoesting van hun akkers door oorlogsgeweld, zo het al niet ging om de vlucht voor hardvochtige schuldeisers.

We moeten ons niet aan wensdromen overgeven en geen niet gefundeerde uitspraken doen over de armen van welk tijdperk dan ook. In de Middeleeuwen waren zij niet van de partij toen Robert de Sorbon zijn nieuw college stichtte, waar arme klerken scholing zouden moeten kunnen ontvangen terwijl ze "in contact bleven met het volk".

Wellicht ten overvloede zouden wij daaraan nog kunnen toevoegen dat zelfs indien mannen uit zeer arme milieus in Parijs hadden kunnen studeren, deze milieus vermoedelijk geen profijt van de nieuw opgedane kennis hadden kunnen trekken. De behaalde diploma's leidden immers niet tot winstgevend beroepen op het verarmde platteland. De jurist, de arts, de man van de literaire wetenschappen vonden alleen elders emplooi, bij de rijken, zeker niet bij de armen. De verwachtingen van Robert de Sorbon met betrekking tot een intelligentia die "in contact zou blijven met het volk", waarvoor hij 's konings welwillendheid zocht, betrof slechts de geestelijken. De kerk, de religieuze ordes waren lange tijd de enige "armen" die zich schoolden om hun kennis de armen in Frankrijk ten goede te doen komen. Naarmate de universiteit verwereldlijkte is zij hoogstwaarschijnlijk een andere kant opgegaan. En dit temeer, omdat de jonge Parijse universiteit en ook de andere universiteiten op het eind van de middeleeuwen, omdat ze voor hun erkenning moesten strijden, noodgedwongen een standeninstituut waren geworden. De professoren, de studenten en de bestuurders organiseerden zich om hun status, hun aanzien, hun beurzen en emolumenten, hun recht op passende behuizing te verdedigen. En een dergelijke standsorganisatie - wordt het na zoveel eeuwen ervaring geen tijd dat openlijk vast te stellen - gaat niet samen met een wezenlijke solidariteit met de armsten.

Tegenover andere bevolkingsgroepen, andere milieus die althans enige kans hebben tot de universitaire stand toe te treden of van haar te profiteren, kunnen de privileges van de universitaire kringen nog wel worden voorgesteld als een goed dat uiteindelijk de hele natie kan dienen. Tegenover de armsten, die van alle verwerving en profijt van kennis verstoken blijven, blijken die voorrechten volkomen exclusief, een middel om kennis tot een bolwerk te maken, alle profijt ervan voor zich te behouden en zo het middel om de uitgeslotenen te onderdrukken.

Ten opzichte van de armsten versterkt de standsgewijze organisatie van de universiteit de technocratie. En de technocratie verdraagt zich wel met klassesolidariteit, niet met solidariteit tussen alle mensen.

Dat maakt alle strijd voor mensenrechten binnen de universiteiten, alle ongetwijfeld oprecht enthousiasme van de hedendaagse studenten voor de bevrijding van de armen, zo dubbelzinnig. Zeker dragen zij bij tot een zekere bewustwording in de milieus waar zij hun invloed doen gelden. Dat moeten wij althans hopen. Wij mogen echter niet over het hoofd zien dat dat bewustwordingsproces enigszins onduidelijk en dubbelzinnig blijft, zolang het mede door standsbelangen wordt gestimuleerd. Om werkelijk vrijheid en mensenrechten voor allen te onderwijzen zouden alle standsorganisaties, althans voor wat de armsten betreft, moeten ophouden standsorganisaties te zijn. Universiteiten zouden, om voorlopers op het gebied van de Rechten van de Mens te zijn, allereerst afstand moeten doen van hun voorrechten, van de macht die kennis hen verschaft; zij zouden zich in een zwijgen moeten hullen, waarin de stem van de armsten zich eindelijk zou kunnen verheffen. Zij doen dat niet, hebben ze het ooit gedaan?

U kan mij ongetwijfeld verwijten dat ik misleidend simplificeer. Maar zouden wij kunnen vaststellen dat tussen de eerste universitaire crises die de wereldlijke leermeesters stelden tegenover de kerkelijke leermeesters die de armoede en het gratis onderricht beoefenden, tussen die eerste tijden van een standsorganisatie voor Parijse intellectuelen in de 13e eeuw en de tegenwoordige tijd, een gelijkenis of zelfs een opmerkelijke samenhang bestaat? Het was in 1252. De wereldlijke leermeesters verweten de bedelorden de solidariteit te verbreken, door te weigeren mee te doen aan hun eisen. Voor de eersten was de wetenschap niet langer een geschenk van God aan de mensen; voortaan was ze vrucht van de menselijke inspanning en daarom recht gevend op vergoeding, op voorrechten. Ligt daar niet het begin van de universiteit van Parijs, voorrecht van de gegoede burgers, tegenwoordig dubbel bevoordeeld doordat ze kennis ontvangt en de vergoeding van kennis? Wie zou zich verbazen als hij aan het eind van de weg, in onze tijd die universiteit vindt, gekoesterd door de natie en toch nog klagend over de ontoereikendheid van zijn fondsen?

Deze universiteit tekent terecht petitie's voor Andrei Sacharof en voor de intellectuele dissidenten van Praag. Maar kan ze dit doen zonder zich tegelijkertijd bezig te houden met de alfabetisering van de armsten in Nicaragua? Want in tegenstelling tot de van officiële zijde verspreide gegevens, zijn de armsten van Nicaragua niet gealfabetiseerd. Net zomin als de armsten van Frankrijk en Europa goed gealfabetiseerd zijn. Of de armste kinderen in Polen. Het KOR, de organisatie van Poolse dissidente intellectuelen, biedt in dat land de medestanders van "Solidariteit" zijn steun aan, zonder ooit voor de handarbeiders het recht op te eisen te profiteren van de universiteit. Van de rechten van welke mens maakt de universiteit zich dan tot bolwerk? Is ze over die vraag met zichzelf in het reine? Is ze er zeker van alles te doen om de verwarring niet te laten heersen binnen haar muren en in de publieke opinie? Weet de universiteit eigenlijk of ze sinds 1252 meer de bevrijdster van de arme is geworden?

Het bestaan van een Vierde Wereld stelt haar die vraag en het vraagt ook naar de kwaliteit van de kennis die de universiteit heeft opgedaan over armoede en armen. Want die universiteit, waarvan wij ons afvragen of ze de armen vaak heeft kunnen opzoeken, heeft kennis over armoede en misère opgetast. Studies, naslagwerken en onderricht ontbreken niet. Maar wat is de kwaliteit ervan? De antwoorden die gezinnen in armoede en hun beweging ter beschikking staan, zijn niet geruststellend; en de ontmoetingen met de dragers van die universitaire kennis zijn evenmin geruststellend.

Graag geef ik nog eens verkort een hypothese weer die een meer doorwrochte fundering verdient en met zorg zou moeten worden geverifieerd. Voor het ogenblik vraag ik mij eenvoudig af wat een kennis of een begrip van armoede, dat eeuwenoude kwaad, waard is, als de geschiedenis van de armsten nooit geschreven is. Wat kan een universiteit weten die nooit en nergens opdracht heeft ontvangen de armsten door de tijden heen te leren kennen? De universiteiten van Frankrijk en de Verenigde Staten geven bedroevende voorbeelden van verbrokkelde en versplinterde kennis, resultaat van onderzoek, goede wil en oprechte nieuwsgierigheid die ononderbroken door de eeuwen heen verder hollen.

De universiteit heeft op grond van de Verklaring van de Rechten van de Mens niet het recht opgeëist om ieder mens historische persoon te doen zijn. De armen, die bij tijd en wijle op een of andere manier de geschiedenis van de gevestigde orde hebben opgefleurd, hebben recht op een eigen plaats in de geschiedenis van de anderen. Armen, die later van belang zijn geworden, hebben recht op hun eigen geschiedenis. Zo hebben we de kans de geschiedenis van de arbeid in de 19e en de 20e eeuw te onthullen. Het is bepaald niet te vroeg, maar we kunnen nu ook met min of meer geluk en bekwaamheid een geschiedenis ontdekken, waarvan een niet vooruitziende maatschappij en universiteit dusver niet hadden geregeld dat ze werd vastgelegd toen er nog tijd voor was. Hoe kunnen we nu, de geschiedenis van de ene en de andere groep onderscheiden, in die 19e eeuw waarin zoveel armen dooreen lopen ?

Ik heb zojuist een toespeling gemaakt op foutieve generalisaties zoals "de armen", "het volk". De universiteit zou de bevolking die het minder goed getroffen heeft, zo niet ongestraft onder één gemeenschappelijke noemer moeten vatten. De armen, de armsten, de gezinnen Mauroux en Ledanois en zovele anderen kunnen zich daar niet tegen verdedigen. De sluier die over hun geschiedenis is geworpen berooft hen van hun historische identiteit en als gevolg daarvan van hun juiste politieke vertegenwoordiging in het heden. Zo draagt de universiteit door er wat hen betreft het zwijgen toe te doen, bewust of onbewust aan hun afhankelijkheid bij. Zou zij nu niet beter moeten nadenken over de wijze waarop zij de eerbiediging van de Rechten van de Mens op dit punt kan bevorderen?

Wat mij betreft, zou ik staande willen houden dat kennis van de armoede op grond van verspreid uitgevoerde niet samenhangende onderzoeken, overgelaten aan de welwillendheid van individuele onderzoekers, zonder dat duurzaamheid of periodiek uitgevoerde, serieuze evaluatie gegarandeerd zijn, van betwistbare waarde is en ook betwist moet worden.

Onderzoeken naar armoede, geplaatst buiten de geschiedenis, zijn een dwaling. Zoals sommige sociaal-economische onderzoeken over armoede een dwaling zijn, die de laatste jaren in Frankrijk zijn verschenen, zonder kennis van de geschiedenis van de Vierde Wereld en zelfs met minachting daarvoor.

Maar de kwaliteit van de universitaire kennis wordt stelt ook op een andere manier een vraag. In de wereld waar de specialist koning is, heeft hij die voorwendt kennis te bezitten over een volk dat niet bij machte is deze te controleren en er iets tegen in te brengen, immers in feite een geduchte macht in handen. Wodt de universiteit zo niet een geduchte tegenstander van de armsten, onder de duim gehouden door een onderdrukkende technologie?

Blijft nog die derde vraag van de gezinnen van de Vierde Wereld: zorgt de universiteit ervoor dat haar kennis, vrucht van haar ontdekkingen, de armsten ten goede komt? Een rechtvaardige verdeling van de weldaden van de wetenschap is duidelijk niet de verantwoordelijkheid van de universiteit alleen; het is een zaak van de gehele samenleving. Maar universiteit en samenleving hebben onderling verbonden doelstellingen; we weten nooit precies waar de een begint en de ander ophoudt, noch welke van de twee de ander blokkeert of voortgang laat boeken.

Voor de onvolkomenheden die ik zojuist aangaf, zijn beide medeverantwoordelijk. Ze zijn het ook wat betreft de uitstraling van de wetenschap en haar weldaden. Een uitstraling waarvan de gezinnen de ongelijkheid afwijzen. Het zou duidelijk volkomen buiten proporties zijn één enkele instelling daarvan te beschuldigen! De vraag van de Vierde Wereld is eenvoudigweg deze: "U die verbonden bent aan de universiteit, dragers van de wetenschap, hebt u alles gedaan wat in uw vermogen ligt?"

Het antwoord is natuurlijk: nee. Wat de armsten betreft lijkt de universiteit merkwaardig onbezonnen. Zij spreekt over, snuffelt naar, test op en verdeelt de intellectuele en culturele rijkdom zonder ze ooit echt te tellen; ze telt de dagen niet echt en laat de jaren en eeuwen van haar onderzoek en onderricht evenmin natrekken, zij blijft zonder er al te veel weet over waar de vruchten van zoveel inspanning heen gaan. Nee, de universiteit heeft niet alles gedaan wat in haar macht lag om de wetenschap in dienst te stellen van de armsten. Ze hoefde en kon zich uiteraard niet in alles mengen, overal zijn om een eerlijke verdeling veilig te stellen. Ze draagt duidelijk geen schuld aan de maagzweren van Daniel Mauroux, aan de longontstekingen en oedemen van zijn vrouw, in een tijd waarin die aandoeningen gemakkelijk te genezen zijn. Ze is ook niet alleen of rechtstreeks verantwoordelijk voor de school die hun kinderen slecht onderwijs geeft. Maar ze is tekort geschoten in haar taak die was en is te laten zien dat de mens geen verschoppeling kan zijn. Ze is te kort geschoten in haar verantwoordelijkheid de armsten hun te respecteren identiteit terug te geven, hen de geschiedenis te doen binnentreden en hen te doen kennen. Ze heeft geen echte kennis over hen en met hen opgebouwd. En door dat niet te doen, door de Vierde Wereld geen bestaan te geven, heeft ze rechtstreeks bijgedragen aan haar verwaarlozing en ontreddering.

Moeten we dan toch denken dat de universiteit uit vrije keuze en voorgoed aan de kant van de onderdrukkers staat?

Laten we de Vierde Wereld nog eens aan het woord.

Hoofdstuk V

Een ontmoeting die we niet mogen missen.

Er ligt, zo zeiden wij, een wereld van verschil tussen de universitaire kennis en die van het sub-proletariaat. De een is de tegenpool van de ander en de maatschappij is de tegenpool van het sub-proletariaat, omdat universiteit en maatschappij zijn gebonden aan dezelfde logica, dezelfde denktrant, dezelfde mentale instelling. Van die gemeenschappelijke grondgedachte hebben we maar twee voorbeelden gegeven: de idee van de verworpen mens, de verschoppeling en die van de geschiedenis van de nutteloosheid van de armsten door de eeuwen heen. We hebben die gegeven omdat ze bepalend zijn voor het lot van de Vierde Wereld. We hadden ook een aantal andere kunnen aanhalen.

Vreemd genoeg is van de tegengestelde soorten kennis de kennis van de mensen uit het sub-proletariaat onbetwistbaar; terwijl de niet geverifieerde theorieën in de geschiedenis, de ideologieën, de deelonderzoeken van de universiteiten en eraan verbonden onderzoeksinstituten een allegaartje aan kennis tonen, waarvan de betrouwbaarheid vaak niet tegen een scherpzinnig onderzoek bestand is.

Dat niet weten, die foutieve kennis, die kenmerkend zijn voor het lot van de minst bevoorrechte gezinnen, daarvan hebben de ouders Mauroux de verwoestende gevolgen ondervonden. En die verwoesting wordt voortgezet in het leven van de kinderen. Want waar bevindt zich dat gezin nu? De ouders hebben na veel omzwervingen tenslotte een verblijfplaats gevonden in het departement van de Aube: een verouderde woning met gebrekkige sanitaire voorzieningen. Om de huur ervan te kunnen betalen wachten zij op huursubsidie. Maar ten behoeve van hun dossier vraagt de maatschappelijk werkster hen ongelukkig genoeg om huurkwitanties. Dat is nu de logica van een aan strenge regels onderworpen samenleving die alweer strijdig is met de logica van diepste armoede.

Diezelfde samenleving heeft een overzicht nodig van de loopbaan van de heer Mauroux om zijn oude dag te kunnen waarborgen. Zo'n regel is ontworpen door een maatschappij die geen weet heeft van het chaotisch loopbaanverloop van de armsten. Daniel Mauroux ziet opnieuw een groot aantal baantjes niet meetellen, baantjes waarvan hij zich de moeizaamheid nog goed herinnert, zonder dat hij de bewijsstukken kan overleggen. "Toen ik twaalf jaar was, heb ik toch al vrachtwagens geladen!", zegt hij niet zonder bitterheid.

In 1982 heeft hij van drie verschillende instanties ongeveer 18500 Francs ontvangen. Met een studiebeurs voor de jongste en wat regelmatig onderbroken werkloosheidsuitkeringen van onduidelijke duur van een andere jongen, hebben twee ouders en twee jongeren van 15 en 18 jaar moeten leven van ongeveer 450 francs per persoon per maand. De beide Mauroux, ziek sedert hun jeugd, klagen hier maar weinig over. Ze hebben te eten en dat is in het verleden niet altijd zo geweest. Ze schamen zich voor hun situatie, maar deze verbaast hen niet. Ze kennen gezinnen in de buurt. Ze zijn hun leven lang omringd geweest door mensen die dezelfde opvattingen deelden.

Ze waren bovendien bang te ver te gaan met hun aanvragen: "Als we naar het nationale solidariteitsfonds zouden gaan, zou dat ten koste gaan van onze kinderen". Dat zou een vernedering zijn bovenop zoveel andere. Want de kinderen lijken niet meer succes te hebben dan de ouders.

Van de vier zoons en een dochter die deel uitmaken van het gezin, heeft er geen een erkend beroep; de vier jongens zijn hulpkrachten in typische ongeschoolde baantjes: verfspuiter, inpakker, chauffeur-bezorger, manusje-van-alles in een kleine werktuigfabriek, hulp eerder dan leerling in een garagebedrijfje. Ernstiger is dat ze allemaal van school zijn gekomen zonder een basisopleiding die een verdere opleiding kan bevorderen, zonder de mogelijkheid van een latere herscholing. Ze hebben onvoldoende intellectuele bagage, hebben geen werkritme opgedaan noch een denktrant van de arbeiders van nu; ze kunnen niet rekenen of een bestaan plannen. Altijd zijn er een of twee werkloos. Of ze nu aan het werk zijn of niet, ze gaan steeds met werknemers uit hun eigen milieu om, kennen geen vaklieden uit werksmilieus. Ze komen in kroegen, niet in bars of discotheken. Ze doen aan wielrennen op min of meer overgebruikte karretjes, terwijl de arbeidersjeugd zich al met betere uitrusting toelegt op sporten met meer aanzien. Zo blijven ze onder het levenspeil van de gewone arbeidersklasse, onwetend over de wereld van de arbeid. Ze kunnen zich oriënteren in hun eigen wereldje maar hebben geen enkel kompas om zich te oriënteren in de wereld rondom.

Evelyne, de enige dochter des huizes, is eerst samen gaan wonen en vervolgens getrouwd met een jongeman die ook vaak van baan wisselt. Het paar huist met een eerste baby in een soort kelderwoning van een flatgebouw die nooit het zonlicht ziet. In het hele trappenhuis is de verwarming afgesloten, omdat de lasten niet worden betaald. Voor Evelyne is het net als voor haar burens een luxe zich te verwarmen, zelfs als je een heel jong kind hebt.

Weer is een nieuwe generatie armen de levensweg opgegaan; zo zullen ook de twee andere kinderen Mauroux nog volgen. Het volgend jaar zal de een met zestien jaar de lagere school hebben verlaten met een achterstand van vier jaar. De ander komt dan uit militaire dienst, is twintig jaar en heeft maar twee tijdelijke inpakkersbaantjes gehad tussen zijn 16e en 18e jaar. Voor de eerste, met de noodlottige schoolachterstand, heeft Daniel Mauroux voor ons een laatste uitdaging of - wie weet? - biedt hij ons de laatste ontmoetingskans. "Ik zou mijn zoon", zo zegt hij ons, "graag in een slagerij zien voor hij in militaire dienst gaat. Als hij naar me had geluisterd, had de slager in de hoofdstraat hem als leerling genomen. De jongste, Paul, kan beter beginnen in de elektronica. Alleen de elektronica bieden mogelijkheden."

Je zou zo geloven dat er in Daniel Mauroux een Verklaring van de Rechten van de Mens huist, terwijl zijn vrouw een geschiedenisboek is van de armsten van haar tijd. Zij draagt de angst van haar voorouders voor ziekte met zich mee. "Hij komt in aanraking met schadelijke kleurstoffen, hij zal ziek worden; zeker als hij in de kou werkt, in de tocht, daar krijgt hij longontsteking van." Ze is nooit los gekomen van de tijd waarin de armen zich niet konden verzorgen en hun ziektes voorkomen.

Haar man draagt, dankzij het lezen van kranten verzameld bij het vuil in de kelders, een toekomst in zijn hart, die in werkelijkheid een toekomst van de gegoede burgers is, de toekomst van hen bij wie hij het oud papier heeft opgehaald. "Mijn zoon moet de elektronica in..."

En waarom niet? Zou dat tenslotte geen gerechtigheid zijn? Heeft Daniel Mauroux, kenner van de misère, niet in die paar woorden een beleid samengevat dat eindelijk de Rechten van de Mens vestigt, door aan de armsten het middel tot bevrijding te bieden, de elektronica?

Daniel Mauroux verwacht niet dat de maatschappij zijn kinderen alleen maar een werktuig biedt voor een carrière. Elektronica is voor hem het vervolg op datgene wat hij in de tijdschriften "Historia" en "Sélection" heeft gevonden. Met die lectuur, uit kinderboeken en boeken voor volwassenen die hij als vuilophaler heeft gevonden, heeft hij de geest van zijn kinderen gevoed. Hij heeft ze zo leren lezen, maar de omringende samenleving heeft de poging niet voortgezet. Al zijn zoons lezen, maar ze hebben niets van belang gelezen, niets dat kon dienen om hen de wereld van hun tijd te doen binnengaan. Vandaag de dag moet je computertekens kunnen lezen. Je moet kunnen schrijven door de vingers te laten rennen over een digitaal toetsenbord.

Daniel Mauroux kent de details niet, maar wel het wezenlijke. Deel hebben aan de kennis van de wereld loopt tegenwoordig via de elektronica; de computer is geen doel op zich, hij maakt het mogelijk het menselijk denken binnen te gaan. Op de kast in zijn bouwvallig onderkomen, waar sinds acht jaar geen stromend water meer is, slingert een stukje elektronisch speelgoed, een apparaatje zoals je ze in sommige supermarkten kan kopen. De ouders hebben het voor Paul gekocht van de studiebeurs. Het gaat om een spelletje waarbij je vermijdt uit te glijden over bananenschillen. Met die aankoop geven de ouders Mauroux een teken, plegen ze een daan van verzet, doen ze een beroep, geven ze de school, de universiteit, de omringende wereld een ontmoetingskans. De universiteit zou, ondanks haar geschiedenis, deze keer de ontmoeting niet mogen missen. Ondanks, maar ook wegens haar geschiedenis. Want de geschiedenis van de universiteit, de geschiedenis van een standgebonden organisatie, is, zoals we al hebben gezegd, een geschiedenis van het monopoliseren van de kennis, van de macht van kennis, maar ook een geschiedenis van gratis beschikbaar stellen, van de wens om de kennis te verspreiden zonder te rekenen.

Ondanks haar verwarring en dwaalwegen, dwars door haar gebrek aan onderscheid en verblinding heen, heeft de universiteit door de eeuwen heen een ideaal uitgedragen dat haar eigen gedragingen tegenspreekt. Het ideaal dat de kennis die als geschenk wordt verkregen moet om niet worden doorgegeven. Alleen dat ideaal zou de universiteit kunnen brengen tot de ontmoeting met de Vierde Wereld die nu niet langer gemist mag worden.

Hoofdstuk VI

Wederkerigheid

Kennis is een doel dat zonder berekening moet worden nagestreefd, een goed op zichzelf, een goed voor de mensheid. Dat zegt de universiteit, wanneer ze er tegen ten strijde trekt dat de wetenschap wordt verengd tot een instrument, in te zetten voor economische groei. Dat zeggen de onderzoekers wanneer overheidsgelden worden bestemd voor onderzoeken die in wezen geschikt zijn voor toepassingen die voor de industrie winstgevend zijn. Ze hebben reden de zaak te verdedigen van een kennis die nodig is om de geest te verruimen, liever dan de toename van de materiële welvaart veilig te stellen. De Vierde Wereld nodigt hen dan ook uit tot het uiterste van hun logica te gaan.

Kennis is een goed op zich als zij de voortgang van het intellectuele en geestelijke leven van alle mensen garandeert, niet alleen van sommigen ten koste van een grotere afhankelijkheid van anderen. Zij kan in alle eerlijkheid worden nagestreefd op kosten van een natie, als zij gemeengoed is, niet alleen in theorie, maar een goed dat aan allen gemeenschappelijk is, door nauwkeurige, tastbare inspanningen die ook goed te identificeren zijn. Die inspanningen zijn beproefd, waarheidsgetrouw en niet zonder succes in de loop van de eeuwen ingezet.

De geschiedenis toont aan dat de kennis langzamerhand leert af te dalen langs de maatschappelijke ladder; dat zij geleerd heeft lagen van de bevolking te helpen zich er een meer samenhangend deel van eigen te maken. De geschiedenis zegt er niet bij, dat die vooruitgang gerealiseerd wordt ten koste van een steeds verdergaande onderdrukking van de armsten die zonder opleiding blijven.

De geschiedenis vertelt het niet, omdat ze is afgesneden van de geschiedenis van de armsten. Ze maakt deel uit van mank gaande universitaire kennis, omdat zij zoals gezegd beroofd is van een wezenlijk verklarend deel. Als de geschiedenis van de armsten verteld was, zou de samenleving weten dat de gezinnen van de arme wijken van zestig jaar geleden het leven konden schenken aan kinderen en ze behouden, ook als de ouders ongeletterd waren en niets wisten van inenting en elementaire zuigelingenzorg. De samenleving zou weten dat in dezelfde gezinnen de kinderen vandaag de dag als het ware gijzelaars zijn in de handen van de overheid: "Als u die oude matras niet vervangt door een hygiënische wieg, zullen we uw kind onder de kinderbescherming plaatsen."

Het recht op gezondheid van de ene groep is de plicht tot gezondheid geworden voor de andere, de toegenomen kennis van de gegoede burgers is de vernedering en de blijvende ontrecting van de armsten.

De gezinnen van de Vierde Wereld hebben de voortgaande democratisering van het onderwijs duur en steeds maar duurder betaald.

Door van de maatschappelijke ladder af te dalen, drukt de kennis van de anderen steeds zwaarder op een laag van de bevolking die des te zwaarder wordt onderdrukt omdat ze in de minderheid is zonder dat ze in de politieke weegschaal enig gewicht heeft.

Tegen de kennis die met de ene hand de gerechtigheid geeft die het met de andere weer afpakt, tegen die kennis van bovenaf, bestaat, zou ik durven zeggen, maar één remedie: de kennis van onderop, de kennis die als een luchtballon in de samenleving opstijgt, de wedijverende kennis, de kennis van de gelijke kansen.

Is dat een mooi beeld, bevredigend zoalng het abstract is, zonder concrete eisen voor het leven van ieder van ons? In de eerste plaats is het geen beeld maar een vergelijking, die van de gelijke kansen. Over die kansen hebben we teveel gesproken, terwijl we doorgingen ieder een deel van het algemeen welzijn te bieden in verhouding tot zijn bijdrage. Om de kansen gelijk te maken was het nodig de verhoudingen om te gooien, meer en beter te investeren daar, waar de bagage bij de start het geringst was. Kwestie van elementaire rekenkunde; zelfs de universiteit heeft niet geprobeerd de precieze betekenis te onthullen van wat toch een slagzin is gebleven: die van gelijke aanvangskansen.

De kennis een gift om niet en niet een beloning toegekend volgens de zorgvuldig geregelde wetten van de economische technocratie, de kennis bij voorkeur daar geïnvesteerd, waar zij ontbreekt en niet daar waar zij al voorhanden is. Doet de universiteit iets anders dan haar eigen idealen tegenkomen als ze zo de Vierde Wereld ontmoet? Wat ze weer zal moeten leren - want er is altijd iets dat onuitgesproken blijft bij een ontmoeting met de uitgesloten - wat opnieuw geleerd zal moeten worden is de wederkerigheid.

De Vierde Wereld, bron van een unieke kennis, het subproletariaat, drager van een kennis die de universiteit voortaan nodig heeft om voortgang te boeken: daar ligt de echte ommekeer, de enige kans op een fundamentele wijziging in de herverdeling van de rollen. En die unieke kans op verandering heeft de universiteit zelf in handen.

De politieke partijen, de arbeidersbeweging en de gezinsbeweging, de democratische vertegenwoordigende lichamen waarop de Franse maatschappij en de Europese Gemeenschap steunen, moeten hun grondwet, hun samenstelling, hun inspiratiebron, de wijze waarop ze hun analyses voedsel geven, heroverwegen en herzien. Wie zijn de burgers wier woord niet alleen een plaats heeft als getuigenis, maar als richtlijn? Wie zijn de burgers wier levenssituatie de maat van onze gerechtigheid zal zijn? Maar hier heeft de universiteit een wezenlijke verantwoordelijkheid te nemen.

De voorrechten die ze heeft gekregen, het prestige toegekend aan haar dragers op grond van het simpele feit dat ze bevoorrecht zijn, verplichten haar een voorbeeld te geven. Ze is het aan de Vierde Wereld verplicht de leiding te nemen van een echte beweging door haar prestige in de waagschaal te leggen. Zij is het aan de maatschappij die haar bestaansrecht verzekert verplicht opnieuw met nadruk haar sociale, economische en politieke kennis te presenteren. Zij moet ordening aanbrengen in haar sociologische analyses, haar historische wetenschappen.

De morele en politieke verantwoordelijkheid en de wetenschappelijke discipline verplichten de universiteit zich te richten op de Vierde Wereld. Niet in de eerste plaats om te onderrichten, maar om de dialoog aan te gaan en ervan te leren. En als ik zeg "de universiteit", bedoel ik de universiteit met al haar instituten en vertakkingen. Ik bedoel daarmee ook de universiteit met alle burgers die op een of andere manier, een stukje van de gemeenschappelijke kennis in bezit krijgen. Het is tijd voor wederkerige kennis, dat wil zeggen de wederkerigheid tussen hen die weten en diegenen die uitgesloten zijn. En de wederkerigheid in kwestie is een concrete en harde eis; het gaat er niet om een welwillend oor te lenen, te doen alsof we luisteren en daarmee een psychologische therapie toe te passen. Het gaat erom een volk aan de voet van de maatschappelijke ladder te vragen ons zijn ideeën te leveren en dat wat het alleen kent; het te vragen ons serieus te nemen en ons te vertrouwen. We moeten wel goed begrijpen wat we daarmee vragen. We stellen een volk, generaties lang in onzekerheid gedompeld, voor het met ons opnieuw te wagen.

Wie gaat een hele bevolking vertellen dat het zich niet opnieuw blootstelt aan vernederingen, aan nieuwe tegenslagen? Hebben wij haar niet te duidelijk gezegd dat zij incapabel is en niet doelgericht? Hebben we haar niet op die titel beroofd van alle autonomie en alle zeggenschap en vooral van alle vertrouwen? We zullen echt over overtuigingskracht moeten beschikken en dat zal niet alleen kunnen door mooie woorden; we zullen daden moeten stellen.

Jules Ferry kende de noodzaak een arm volk ervan te overtuigen dat de tijd van scholing voor allen was aangebroken. Het was niet voldoende scholen te openen, er waren ook meesters nodig die de wil om les te geven gestalte gaven, die zich vestigden in stadswijken en dorpen. Mensen, leiders, die het les geven stug volhielden. Het was ook nodig, dat de gezinnen in de steden en dorpen hun onderwijzers kenden, dat ze hun schoolgaande kinderen gedragen wisten door een publieke opinie, een nationaal vertrouwen dat de kinderen tot lezen in staat waren. De echte strijd van Jules Ferry lag in het scheppen van een tijd die gunstig was voor de armen. Hij is bestreden, niet omdat hij scholen opende, maar omdat hij die tijd schiep die gunstig werd voor een volk door de inzet van de school als prijs voor gerechtigheid.

Wij moeten hetzelfde doen, we moeten nauw omschreven en in het oog springende daden stellen, niet slechts als doel op zich, maar in het perspectief van het scheppen van een nieuwe tijd. Studenten de straat op om kennis uit te wisselen, studenten de straat op niet in naam van een jeugd, maar in naam van een universiteit en een samenleving, door hun professoren daarin gesteund. Universitair gevormde mensen de straat op, niet om te ondervragen, niet om informatie op te slaan ten behoeve van zichzelf, maar om zich te laten onderrichten, zich te laten corrigeren, bereid om niet alleen hun kennis ter discussie te stellen, maar de grondslagen, de methode, de betekenis van de kennis opnieuw te bezien. De mensen die zich op straat laten onderrichten moeten bereid zijn het gebruik dat van hun universitaire kennis en hun algemene manier van zijn en leven gebaseerd op die kennis op losse schroeven te stellen. Dat is de grote omwenteling.

De middelen ervoor zijn eenvoudig, maar ze moeten op overtuigende wijze in het openbaar worden aangewend: straatbibliotheken, culturele trefpunten "clubs voor lezen en schrijven", "kennisclubs", huizen voor de Rechten van de Mens, plekken van allerlei aard, gunstig voor het beoefenen van het gemeenschappelijk denken, spreken in het openbaar, kennisuitwisseling.

Elk idee om kennis te vergaren zonder wederkerigheid, dient hier te worden uitgesloten. De gezinnen van de Vierde Wereld leren alleen aan ons en van ons langs de weg van een uitwisseling die iedereen vooruit helpt dankzij de ander. Elke andere gelijkheid is denkbeeldig en daarin hebben de armsten zich nooit vergist.

Het is te hopen dat wij onszelf niet meer voor de gek houden als het over gelijkheid gaat. Biedt onze tijd niet de kans naar onze tegenpool te gaan, daarheen te gaan waar de Rechten van de Mens ons opwachten, om daar tenslotte mensen als wij te ontmoeten? Hoe zou onze tijd geloofwaardig kunnen zijn in de ogen van de geschiedenis, als ze die kans niet hier en nu aangrijpt?